

Britanya Arşivlerine Göre Türkiye’de Emek Hareketi ve Siyasal Çatışmalar (1967-1971)

Orkun Saip Durmaz, Kocaeli Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ORCID: 0000-0002-8716-3851,
e-posta: orkundurmaz@gmail.com

Özet

Bu çalışmada, TÜRK-İŞ, DİSK, TİP, CHP ve AP gibi sendikal ve siyasal örgütler arasında cereyan eden sosyal ve siyasal ilişkiler ile o ilişkilerin İngiliz emperyalizmi açısından ne anlama geldiği tartışılmıştır. Bu çerçevede işçi örgütleri arasındaki rekabet, yükselen sosyalist ve sosyal-demokrat akımlar ile anti-emperyalizm konuları ele alınmış ve bu konular dönemin Britanya hükümetlerinin yaklaşımı esas alınmak suretiyle incelenmiştir. Böylece Türkiye emek tarihinde önemli yerleri olan bazı olayların uluslararası yansımalarını ortaya koymak amaçlanmaktadır. İngiliz gizli belgelerinde yer alan bilgiler Türkiye’de yazılmış birincil ve ikincil kaynaklarla da desteklenmiştir. Araştırmanın konusu 1967-1971 yılları arasındaki sosyal ve siyasal gelişmelerle sınırlandırılmıştır. Bu çalışmada belge incelemesine dayalı nitel bir araştırma yürütülmüş, dönemin Türkiye’sindeki siyasal çatışmalar analiz edilmiş ve Britanyalı diplomatların genel yaklaşımları hakkında birtakım değerlendirmeler yapılmak suretiyle çalışma tamamlanmıştır. Araştırmanın sonunda, Britanya’nın Türkiye politikasının Türkiye’yi Batı Bloku’nda tutmaya ve Türkiye’deki siyasi ve iktisadi istikrarı tehdit eden unsurlara karşı çıkmaya dayalı bir dış politikası olduğu sonucuna varılmıştır. Britanya Türkiye’de tamamı anti-komünist olan farklı iktidarları desteklemiştir. Bu bağlamda Türkiye’deki demokratik kurumların varlığı ya da gelişmişlik düzeyi Britanya için temel kriter olmamıştır. Batı demokrasisi için tehdit olarak görülen sosyalistler ve diğer muhalifler 12 Mart 1971’den sonra anti-demokratik muamelelere maruz kaldıklarında, böylesi durumlar Britanya hükümeti için ancak tali meseleler olarak kalmıştır. Britanyalı yetkililer Türkiye’deki emek hareketini ve sendika konfederasyonları arasındaki rekabeti yakından takip etmişlerdir. İstanbul, Kocaeli, Bursa ve Zonguldak gibi işçi kentlerindeki gelişmelerden haberdar olmak amacıyla çalışma ataşesi görevlendirmişlerdir. Britanyalı diplomatların 15-16 Haziran olaylarını “askeri darbenin önünü açmak için planlanmış bir komplo” olarak değerlendirmesi gerçekten ilginçtir. Ayrıca sendikalar arası dayanışma mekanizmasının sendikalarla sınırlı olmayan, çok yönlü ve aslında bir dış politika enstrümanı olduğunun da hatırlatılması gerekir. Belgelerde net olarak görüldüğü üzere nihai karar verici aslında İngiliz devletidir. Son olarak Türkiye sendikacılık tarihinde önemli bir yeri olan TÜRK-İŞ’in partiler üstü politika anlayışının belgelerde yüzeysel bir şekilde ele alındığını, dolayısıyla, bu anlayışın arkasındaki politik motivasyonların yeterince değerlendirilmediğini belirtmek gerekir.

Anahtar Kelimeler: Britanya gizli belgeleri, USAID, DİSK, TİP, anti-emperyalizm.

According to the British Archives the Labor Movement and the Political Conflicts in Turkey (1967-1971)

Abstract

In this study, the social and political relations that took place between the trade unions and political organizations such as TURK-IS, DISK, TIP, CHP and AP, and what they meant for British imperialism were discussed. The competition between workers' organizations and rising socialist, social-democratic and anti-imperialist movements were taken into consideration. And these issues were handled based on the approach of the British governments of that time. Thus it is intended to demonstrate international implications of some important events in Turkish labor history. The information included in the confidential British documents is supported by the primary and secondary resources written in Turkey. The subject of the study is limited to the social and political developments between 1967 and 1971. In this study, a qualitative research based on document analysis was conducted, the political conflicts taking place in those years in Turkey was analyzed, and the study was completed by making some evaluations about the general approaches of British diplomats. At the end of the study it was concluded that Britain's Turkey policy was to keep her in the Western Bloc and to oppose to the threats against Turkish economic and political stability. Britain supported all anti-communist governments in Turkey. In this context, the presence or level of democratic institutions in Turkey was not the main criteria for Britain. When socialists and the other opponents, considered as threats to the Western democracy, were subjected to anti-democratic treatment after March 12, 1971, such situations remained only minor issues for British government. The British officials closely followed the Turkish labor movement and the competition between the confederations. In order to be aware of the developments in workers' cities such as Istanbul, Kocaeli, Bursa and Zonguldak, they appointed a labor attaché. It is really interesting that British diplomats view the events of 15-16 June as "a conspiracy planned to pave the way for a military coup". It should also be reminded that the solidarity mechanism between trade unions is not limited to trade unions, but is a multifaceted instrument of foreign policy. As it is clearly seen in the documents, the final decision maker is actually the British state. Lastly, TÜRK-İŞ's understanding of non-partisan policy which has an important place in the history of Turkish trade unionism, has been handled superficially in the documents, so the political motivations behind this understanding have not been adequately evaluated.

Keywords: British confidential documents, USAID, DISK, TIP, anti-imperialism.

Giriş

1960'lı yıllarla birlikte, hızlı bir işçileşmenin yaşandığı, toplumsal sınıflar arasındaki mücadelelerin daha kurumsal ve görünür olduğu, hızlı sanayileşme ve kentleşme olgularına bağlı olarak da modern sosyal ve siyasal akımların

ivme kazandığı bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönemin dinamikleri kendini hukuksal zeminde de göstermiş, birçok yazar tarafından cumhuriyet tarihinin en demokratik ve en özgürlükçü anayasası olarak kabul edilen 1961 Anayasası (Kapani, 1993; Özbudun, 2012; Tanör, 1998) ve onun karakterize ettiği yasal düzenlemeler de yine aynı dönemin unsurları olarak tarihteki yerlerini almışlardır. Türkiye'deki sendikal ve siyasal yapılar ise hem mücadeleleriyle böyle bir dönemin ortaya çıkmasında rol oynamışlar, hem de aynı dönemin yarattığı özgürlükçü siyasi ortamdan beslenmişlerdir.¹ Özellikle Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) kuruluşunun hemen akabinde TÜRK-İŞ içerisindeki ayrışmalar keskinleşmiş ve süreç TİP'li sendikacıların TÜRK-İŞ'ten ayrılıp yeni bir sendika konfederasyonu olan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonunu (DİSK) kurmasıyla kurumsal bir ayrılığa da dönüşerek devam etmiştir (Çelik, 2018: 619-21). Bu kurumsal ayrılığın, Türkiye işçi sınıfının sürekli büyüdüğü ve sosyalizm gibi radikal akımlarla daha özgürlükçü bir siyasi ortamda yeniden temas etmeye başladığı yıllarda gerçekleşmesi, sorunu sendikal düzlemden hızla siyasal düzleme taşımış, TÜRK-İŞ ve DİSK hem kendi aralarındaki sendikal rekabet hem de Türkiye siyasetindeki yerleri itibarıyla siyasi öznelerin tamamının ilgi odağı haline gelmiştir. İşte bu siyasi öznelerin arasında Adalet Partisi (AP), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve etkinliğini giderek arttıran sol örgüt ve hareketler gibi ulusal düzeyde etkin olan özneler olduğu gibi, genel olarak Türkiye'de özel olarak da Türkiye sendikacılığında neler olup bittiği ile ilgilenen uluslararası aktörler de vardı. 1967-71 arasındaki İngiliz gizli belgelerine bakıldığında o aktörlerden birinin de Britanya olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda ifade edilen dönemin Türkiye'sindeki her bir sendikal veya siyasal öznenin çok boyutlu olarak ele alınması gerektiği muhakkaktır. Dolayısıyla, yabancı bir ülkenin iç yazışmalarındaki verileri 1967-71 yılları arasında Türkiye'de cereyan eden sosyal olguların tek açıklayıcısı gibi görmediğimizi baştan belirtmemiz gerekir. Ancak bu durum söz konusu olguların yabancı ülkeler nezdinde -özellikle de emperyalist merkezler tarafından- nasıl değerlendirildiklerine göz atmayı önemsiz kılmaz. Aksine, Türkiye'deki sosyal ve siyasal gelişmelerin izlerini emperyalist bir ülkenin arşivlerinde takip etmek, kanımızca, iki açıdan faydalıdır. Birincisi bu sayede Türkiye tarihinde iz bırakmış bazı sosyal ve siyasal olguların uluslararası bir boyutu olup olmadığını görebiliriz. İkincisi ise Türkiye'deki emek tarihi çalışmalarına yeterince yansımamış ve fakat sendika-siyaset ilişkisinin uluslararası boyutuna ilişkin fikir verebilecek kimi detaylara da yine bu belgelerde rastlamak mümkündür.

Bu çalışma 1967 ile 1971 yılları arasında düzenlenen İngiliz gizli belgeleri esas alınmak suretiyle hazırlanmış², dolayısıyla da aynı yıllar arasındaki gelişmelerle sınırlandırılmıştır. Çalışmanın 1967 ile başlatılması bu yılın aynı zamanda DİSK'in

kuruluş yılı olmasıyla alakalıdır. Bir diğer ifadeyle, sendikal konfederasyonlar arası rekabete ve siyasal ayrışmalara odaklanmayı amaçlayan bir araştırma planladığımızdan çalışmayı 1967 tarihiyle başlattığımızı söyleyebiliriz. 1971 yılı ise 27 Mayıs müdahalesinin sonrasında başlayan ve 12 Eylül 1980'deki askeri darbeye noktalanan dönemin ilk evresinin kapanış yılıdır. Biz de bu çalışmayı o dönemin birinci evresindeki sendikal ve siyasal hayatla sınırlandırılmayı uygun bulduk.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Britanya hükümetlerinin³ 1967-71 yılları arasındaki Türkiye politikasının temel hatları irdelenmiştir. Bu bölümde, Britanya'nın siyasi öncelikleri ve dış politikada belirlediği kırmızıçizgiler Türkiye'deki siyasal gelişmelerin ışığında ele alınmıştır. "Türkiye'yi Batı Blokunda tutmak" olarak özetlenebilecek bir politikanın Türkiye siyasetindeki özneleri nasıl değerlendirdiği, hangi şahıs veya kurumların müttefik, hangilerinin ise sakıncalı görüldüğü resmi yazışmalar eşliğinde aktarılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Türkiye'deki emek örgütlerine odaklanılmış, TÜRK-İŞ ile DİSK arasındaki rekabet dönemin öne çıkan işçi eylemleri ile birlikte tartışılmıştır. Son bölümde ise Türkiye tarihinde önemli izler bırakan siyasal akımlardan bazalarına yer verilmiştir. Bu bölümde, Britanyalıların "aşırı sol" olarak tanımladığı sosyalist solun yanında, CHP içerisinde güçlenen ortanın solu hareketi ve anti-emperyalizm vurgusu öne çıkan eylemler konu edinilmiştir. Çalışmada belge incelemesine dayalı nitel bir araştırma yürütülmüş ve İngiliz gizli belgelerindeki veriler dönemin sendikal ve siyasal hayatını ele alan Türkçe kaynaklardan da yararlanılarak tartışılmıştır.

Britanya'nın Türkiye Politikası

1967-71 yılları arasındaki İngiliz gizli belgelerinde Britanya'nın Türkiye politikasında ne gibi öncelikleri olduğunu görmek mümkündür. İtinayla hazırlanmış bu belgelerde Britanya hükümetlerinin temel amacının Türkiye'yi Batı Bloku içerisinde tutmaya yönelik politikalar geliştirmek olduğu söylenebilir. Türkiye siyasetinde ve toplumsal hayatında etkili olan siyasi figür veya kurumlar da yine aynı amaç kriter alınarak değerlendirilmiş ve bu figür veya kurumlar dost ya da tehdit olarak sınıflandırılmıştır. Bahsi geçen belgelerde -belgeleri düzenleyenlerin değişen üslup ve eğilimlerine bağlı olarak kimi küçük farklılıklar kendini gösteriyorsa da- Türkiye, "sadık ve güvenilir bir NATO müttefiki" ve Batı standartlarına yakın demokratik kurumları olan bir ülke olarak geçmektedir (FCO-9/1308, Annual Review 1969, 01.01.1970: 11). Türkiye'nin, Batı değerlerine tehdit teşkil eden siyasi rejimlerin yer aldığı bölgelere -Orta Doğu ve Doğu Avrupa ülkelerine- komşu olmasına dikkat çekilmesi de belgelerde yer alan diğer bir ayrıntıdır (FCO-9/617, Extreme Left in Turkey 18.05.1968: 1). Britanya

hükümetleri, Türkiye'nin Batı ittifakının bir parçası olarak kalabilmesi için siyasi dengeleri istikrarsızlaştırma ihtimali olan faaliyetlere karşı Türkiye'deki siyasi rejimin devamından yana olan özneleri kendilerine daha yakın bulmuşlardır. Bir diğer deyişle, Britanya, Türkiye'deki müesses nizami⁴ iç ve dış tehditlere karşı desteklemekte ve dış politikasını da esas itibarıyla böyle bir yörünge üzerine oturtmaktadır. Şimdi Britanya'nın tehdit olarak gördüğü unsurlara biraz daha yakından bakalım.

Bu unsurlardan birincisi, dönemin Soğuk Savaş konseptine de uygun olarak, sosyalistlerin öncülüğünde gerçekleşecek bir ihtilal girişimi olasılığıdır. Britanyalı yetkililer sosyalistlerin başarılı olma şansını oldukça düşük bir ihtimal olarak görse de (FCO-9/617, Extreme Left in Turkey 18.05.1968: 8), öğrenci eylemlerini karakterize eden ve son yıllarda güçlenen anti-emperyalizmin ve özellikle TİP'in ve DİSK'in kuruluşuyla sosyalistlerin temasına daha açık hale gelen emek hareketinin -hem iktisadi hem de siyasi anlamda istikrarsızlaştırıcı olduğunu düşündükleri- etkilerini önemsemişlerdir.⁵ Bu anlamda Britanya'nın Türkiye politikasının anti-komünist bir önceliğinin olduğu söylenebilir. Britanya, bu nedenle Türkiye siyasetindeki devrimci odaklara daima şüpheyle yaklaşmış, sosyalistlerle iyi ilişkileri olan kurum veya figürlere mesafeli olmuş ve sosyalistlerin güçlenmesini ana tehdit olarak algıladığından onların karşısında olan siyasi figür veya kurumlara –birkaç istisna dışında- açıktan arka çıkmıştır. Bahsi geçen istisnalara dair ise şunlar söylenebilir: Britanyalılar “aşırı sol” olarak niteledikleri sosyalist parti veya hareketler kadar olmasa da bazı sağ oluşumların da Türkiye'deki siyasi istikrarı tehdit ettiğini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, Osman Bölükbaşı'nın Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CMKP) için “faşist görünümlü” ifadesi kullanılmış (FCO-9/614, Annual Report 1966, 02.01.1967: 5), ilerleyen yıllardaki resmi yazışmalarda ise bu sefer “sağcı öğrenci şiddeti” vakalarından da bahsedilmeye başlanmıştır (FCO-9/1466, Annual Review for 1970, 31.12.1970: 2).

Britanya hükümetlerine göre Türkiye'nin Batı Bloku'ndan uzaklaşıp SSCB ile yakınlaşmasından yana olan tek kesim sosyalistler ve onların etki alanındaki siyasal ve sendikal örgütler değildir. Sosyalist olmasalar dahi, üçüncü dünyacı eğilimleri olan Türkiye siyasetindeki bazı güç odakları da Batı dünyasıyla daha mesafeli, Doğu Bloku ile daha yakın bir dış politikadan yana olduklarından tehdit oluşturmaktadırlar. Asker, aydın ve öğrenci çevrelerinde etkili olan ve özetle “zinde güçler”⁶ olarak ifade edilen bu odaklar, Britanya'ya göre, Batı dünyasının temel kurumları olan parlamento ve seçim gibi mekanizmaları devre dışı bırakmayı hedefleyen, dolayısıyla, darbe veya ihtilal yoluyla iktidar olmayı amaçlayan, sonuç itibarıyla de demokratik değerlerden uzak siyasi eğilimleriyle başka bir tehdit unsuruna tekabül etmektedirler (FCO-9/1090, Sir

Allen's Valedictory Despatch, 15.07.1969: 10). Britanyalıların, anti-demokratik özelliklerini öne çıkararak andığı bu akımın esas itibarıyla alt rütbeli genç subaylar arasında etkili olduğunu da hatırlatmak gerekir.⁷ Zinde güçler hakkında genel bilgi içeren belgelerde bu ayrıma yer verilmemiş olsa da, detay anlatımlarda aradaki farkı görmek mümkündür. The Guardian'da yayınlanan bir yazıda, TSK'nın komuta kademesinde yeni rejim kurmak veya iktidarı devretmemek üzere elinde tutmak gibi alışkanlıkların olmadığı, bunun yerine geçici müdahalelerden yana olunduğunun altı çizilmiştir (FCO-9/1468, Turkish Army in Political Impasse, 1971). Komuta kademesinde böyle bir gelenek oluşmasına karşın, çok sayıda alt rütbeli genç subayın devrimci faaliyetlerin içerisinde olduğu ve onlardan bazılarının tutuklandığı da yine bu belgelerde geçen detay bilgiler arasındadır (FCO-/1467, Turkey: Internal Security, 20.04.1971:2). Sonuç itibarıyla, üçüncü dünyacı çağrışımları olan tehdit bir bütün olarak TSK'dan değil, onun içerisindeki sol ya da sol-Kemalist olarak nitelenebilecek cuntalardan gelmektedir.⁸

Britanyalılara göre, bu iki ana tehdit karşısında Türkiye'deki kurulu düzeni savunmaya ve onu Batı dünyasının bir parçası olarak tutmaya en yakın aday ise Adalet Partisi ve partinin lideri Süleyman Demirel'dir. Britanya hükümetinin bir iç yazışmasında "zaman geçtikçe büyüyen seçkin figür" (FCO-9/614, Annual Report for 1966, 02.01.1967: 1) olarak geçen Süleyman Demirel'e böylesine önemli bir paye verilmesinin nedenlerini de yine aynı belgelerde bulmak mümkündür. Birincisi, Süleyman Demirel öğrenci ve sendika eylemlerinde hep hedefte olan anti-komünist bir siyasi lider olmasına karşın, Milliyetçi Hareket Partisi ve Ülkü Ocakları gibi yapıların aksine, şiddet yanlısı eylemlere destek vermemiştir.⁹ Bunun yanında, Demirel, Adalet Partisi'nin Demokrat Parti'nin daha kararlı bir mirasçısı olarak yoluna devam etmesi gerektiğini savunan ve bu doğrultuda 27 Mayıs Rejimini geriletmeyi açıktan ilan eden partinin sağ kesimine karşı mesafelidir.¹⁰ Bir başka anlatımla, Demirel, TSK'nın Türkiye siyasetinde geçmişten bu yana süregelen ağırlığını bir şekilde kabullenmiş ve öyle olduğu için de kurumlar arası -hiç de ihtimal dışı olmayan- bir çatışmayı engelleyebilecek önemli bir siyasi figür olarak nitelendirilmiştir (FCO-9/614, Annual Report for 1966, 1967: 1-2). Ayrıca, Demirel'in liberal bir ekonomi politikası benimsemiş olması ve NATO üyeliğini desteklemesi de genel olarak Batı değerlerine bağlılık açısından önemli göstergeler olarak düşünülmüştür (FCO-9/617, Turkey Moves to Democracy, 1968). Bütün bunların yanında, o dönem itibarıyla Demirel'in AP'si dışında iktidar olabilecek kadar kitle desteğine sahip başka bir siyasi partinin olmaması da belgelerde zaman zaman yakınılan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. İngiliz gizli belgelerinde geçen Demirel yanlısı ifadelerin 1969 yılına kadar devam ettiğini, 1969 yılının sonlarından itibaren ise Demirel'in

ideal bir siyasi figür olmaktan yavaş yavaş çıktığını görüyoruz. Britanyalıların yeni tercihinin kim ya da hangi kurum olduğuna geçmeden önce Demirel'in gözden düşme nedenlerini kısaca aktarmaya çalışalım.

Britanyalıları göre, 1969 yılında Adalet Partisi içerisindeki muhalefetin şiddetini arttırması ve ailesiyle ilgili ortaya atılan yolsuzluk iddiaları (FCO-9/1466, Turkey: Annual Review for 1970, 31.12.1970: 1) ile bu iddialar hakkında yargı sürecinin başlatılması Demirel'in itibar kaybetmesine yol açmıştır (FCO-9/1468, Turkey: Demirel Corruption Allegations, 16.11.1971). Bunun dışında, 1965 yılında başlayan ekonomik büyümenin yavaşlaması, işsizlik ve dış ticaret açığı gibi ekonomik sorunların sosyal sorunlara da yol açacak şekilde büyümesi, TSK içerisinde giderek kuvvetlenen Demirel karşıtlığı ve bir türlü hız kesmeyen şiddet olaylarının da Demirel'in zayıflamasında etkili olduğu Britanyalıların iç yazışmalarında yer almaktadır. Aynı konuyla ilişkilendirilebilecek bir başka not ise AP ile Türkiye burjuvazisinin bir kısmı arasındaki bir ayrışma ile ilgilidir. Britanyalıları göre, AP ve Demirel iktidara geldikleri günden itibaren iş çevreleri tarafından desteklenmiştir. Demirel'in 10 Ağustos 1970 tarihinde devalüasyona giderek Türk Lirasının değerinin düşürmesi de aslında bu doğrultuda düşünebilir. Ancak en büyük desteğini kırsal nüfustan alan Demirel'in, devalüasyonun halkın alım gücü üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak istemesi ve bu doğrultuda olağandışı fiyat artışlarını kontrol etmeye çalışması iş çevrelerinde rahatsızlık yaratmıştır. Bu durumdan yararlanmak isteyen iş dünyası tedirgin olmuş ve "AP'yi sola kaymakla" eleştirmiştir (FCO-9/1312, More Troubles Ahead in Turkey, 1970). Kanımızca, bütün bunlar kan kaybetmeye devam eden Demirel ve AP'nin Türkiye burjuvazisi için ideal bir siyasi iktidar olmaktan uzaklaşması olarak düşünülmelidir. Nitekim 12 Mart 1971'de verilen muhtardan daha önce kaleme alınmış bazı belgelerde "ordunun sabrının taşma noktasına geldiği" ifade edilmiştir (FCO-9/1467, Turkey: Internal Political Situation, 12.02.1971: 1). Türkiye'nin istikrarsızlaşmasının ve daha kırılgan hale gelmesinin, İngiltere yönetiminde, ekonomik sorunlarla ve –özellikle de "aşırı soldan" kaynaklanan- siyasi şiddetle daha kararlı bir şekilde mücadele edebilecek ve fakat demokratik-parlamentar rejimden vazgeçmeyecek bir siyasi özne beklentisi yarattığı söylenebilir. Nitekim siyasi gelişmeler o beklentiyi karşılamış, 12 Mart Muhterasının ardından Demirel istifa etmiş, TSK'ın komuta kademesinin tam desteğini alan, bunun yanında CHP ve AP tarafından da kabul edilebilir bir isim olan Nihat Erim siyasi tarihe teknokratlar hükümeti olarak geçecek kadrosuyla hükümeti kurmuştur (Ahmad, 2010: 166). Erim hükümetlerine dönemin Britanya'sının nerdeyse tam destek verdiğini, muhtıra veren komuta kademesinin, özellikle alt rütbeli solcu subayları tasfiye ettikten sonra, gayet olumlu bir şekilde anıldığını da ekleyelim.

Britanyalı yetkililere göre, sıkıyönetime içeriden kayda değer bir itiraz gelmemiş, sıkıyönetim kanunu hayatın normal akışını etkilemeyecek ve tamamen adilane bir biçimde işletilmiştir. Dahası, “radikaller aksini düşünüyor olsalar dahi”, halkın -özellikle büyük şehirlerde yaşayan- ezici çoğunluğu sıkıyönetimle birlikte hayatlarının daha güvenli hale geldiğini düşünmektedir. Britanyalıların benzer tespitleri arasında en dikkat çekici olanlardan biri de dönemin sağcı politikacılarıyla özdeşleşmiş bir yaklaşımın İngiliz diplomatları tarafından da benimsenmiş olmasıdır. Buna göre, 1961 Anayasası hükümetin yürütme yetkisini sınırlamayı esas olan bir yaklaşımla hazırlandığından, ülke yönetimi açısından sorunlara yol açmakta ve anayasa mevcut haliyle “fazla liberal” kalmaktadır. (FCO-9/1468, Turkey: Internal Political Situation, 27.07.1971: 2) Bir başka deyişle, Britanya hükümetleri, yasama organının ve Anayasa Mahkemesi gibi yargısal denetim kurumlarının yürütme erki üzerindeki etkilerini sınırlamayı öngören, bunun yanında da bazı temel hak ve özgürlüklerde kısıtlamaya giden anayasal değişikliklere olumlu bakmışlardır. Dahası, Britanyalı yetkililere göre, böyle değişikliklerden dolayı endişe etmeye de gerek yoktur: “Çünkü öngörülen değişiklikler yapılsa dahi, komşu ülkelerinkiyle kıyaslandığında, hala onlardan daha demokratik olan bir anayasa varlığını sürdürmüş olacaktır”. Diğer bir dikkat çekici tespit ise Türkiye’nin yurtdışındaki imajıyla ilgilidir. O dönemde yazılan bir raporda “Türkiye’nin yurtdışı imajının 12 Mart’tan bu yana giderek daha da olumlu bir noktaya geldiği”, “[olumsuz anlamda] yankı uyandıracak bir gelişmenin yaşanmadığı” ifade edilmektedir (FCO-9/1468, Turkey: Internal Political Situation, 27.07.1971: 2). Erim Hükümetinin en önemli projelerinden biri olan üniversite reformu da olumlu karşılanan bir diğer hükümet uygulamasıdır. Üniversitelerin, siyasi ajitasyon, insan kaçırma, suç ve anarşi merkezlerine dönüştüğünün iddia edildiği bir başka belgede ise hükümetin önündeki temel sorunun geçmişte sıklıkla suiistimal edilen özgürlüklerin yeniden düzenlemesi olduğu ifade edilmektedir. Buna göre üniversitelerdeki özgür ortam sol görüşlü öğrenciler tarafından öylesine istismar edilmiştir ki, “üniversitelerde Marksizm öğretme ya da dersleri boykot etme özgürlükleri serbest bırakılırken, aynı üniversitelerde Marksist argümanları çürütme ya da derslere katılma özgürlükleri ise tanınmamıştır”. (FCO-9/1468, The Performance of the Generals, 14.08.1971: 2). Sonuç itibarıyla, Erim, hükümeti kurup, programını açıkladığında, yeni hükümetin hemen her politikasının Britanyalı diplomatlarca olumlu karşılandığı söylenebilir.¹¹

TÜRK-İŞ- DİSK Rekabeti, Uluslararası Yardımlar Meselesi ve 15-16 Haziran Direnişi

1967-71 tarihleri arasındaki İngiliz gizli belgelerinde; DİSK, TÜRK-İŞ içerisindeki “ılımlılar” ile “sol-kanat” sendikacılar arasında daha önceki yıllardan beri

süregelen ve nihayet 1967 yılında resmileşen ayrışmanın sonrasında kurulan TİP bağlantılı bir sendika konfederasyonu olarak tanımlanmıştır (FCO-9/643, Labour Attache's Report for 1967, 04.03.1968: 8). Britanyalılar, 1965 yılında Zonguldak'ta meydana gelen ve askeri operasyonla bastırılan madenci grevi (FCO-9/643, Industrial Unrest in Zonguldak, 12.02.1968: 1) ile 1966 yılının başında İstanbul'da boy gösteren Paşabahçe Grevini¹² TÜRK-İŞ içerisindeki politik ayrışmayı geri dönülemez bir noktaya vardırarak olaylar olarak değerlendirmişlerdir (FCO-9/643, Note on Labour Affairs in Turkey, 30.01.1968: 9). TÜRK-İŞ için "sosyal-demokrat" ya da "ılımlı", DİSK için ise "Marksist" ya da "aşırı" gibi nitelendirmelerin yapıldığı bu belgelerde, TÜRK-İŞ yönetiminin hükümetlerle ters düştüğü zamanlarda bile iş yasalarına uymaya öncelik verdiği, illegal greve karşı olduğu, kendisine bağlı sendikalara bu yönde telkinlerde bulunduğu ve de işverenlerin gözünde sorumlu bir örgüt imajına sahip olduğu (FCO-9/643, Labour Attache's Report for 1967, 04.03.1968: 9); buna karşın DİSK'in ise "din sömürsüne ve her türlü gericiğe ve emperyalizme karşı savaşmayı amaç edinen" radikal bir örgüt olduğu ifade edilmiştir. DİSK'in Türkiye işçi sınıfı içerisinde TÜRK-İŞ'le kıyaslandığında daha az örgütlü olduğu ve fakat işverene karşı daha dinamik bir sendikal muhalefet yürüttüğünden TÜRK-İŞ'e bağlı sendikalara üye işçileri etkileyebileceği belirtilmiştir (FCO-9/1312, Labour Troubles in Turkey, 23.06.1970: 1).

İngiliz Gizli Belgelerinde TÜRK-İŞ ve DİSK

AP ile CHP arasındaki rekabetin TÜRK-İŞ üzerindeki yansımaları İngiliz gizli belgelerinde sıklıkla işlenmiştir. TÜRK-İŞ'in hemen her döneme damgasını vuran partiler üstü politika iddiası da hem TÜRK-İŞ içerisindeki siyasi tartışmaların bir boyutu olarak hem de AP-CHP rekabetinin bir sonucu olarak detaylı denebilecek bir biçimde raporlanmıştır. Buna göre, TÜRK-İŞ içerisindeki bazı sendika liderleri -ki bahsi geçen liderler daha muhalif çizgide olan ve merkezin sendikal politikalarını yetersiz bulan sendikacılar- bir siyasi parti ile -aslında CHP ile- birtakım organik ilişkiler kurmaları halinde ekonomi politikaları üzerinde daha etkili olabileceklerini ve bu bağlamda partiler üstü politikadan vazgeçilmesini savunmuşlardır. Buna karşın TÜRK-İŞ Genel Başkanı Seyfi Demirsoy ve Genel Sekreter Halil Tunç'da temsil edilen ana eğilim ise herhangi bir siyasi bağlantıyı yanlış ve zararlı olarak nitelmiş, aslında işçi sınıfının bir işçi partisi kurması gerektiğini ama bunun ancak çok daha endüstrileşmiş bir Türkiye'de mümkün olduğunu, oysa Türkiye'nin sanayileşme düzeyinin böyle bir siyasal adım atmak için yetersiz kaldığını ileri sürmüştür. Yine aynı belgelerde CHP yönetiminin TÜRK-İŞ içerisinde siyasi bağlantı kurma yanlısı kişilerle ilişki içerisinde olduğuna; AP'nin ise tam ters yönde hareket etmek suretiyle partiler üstü politika çizgisini benimsediğine yer verilmiştir. Bu rekabetin TÜRK-

İŞ'in Yedinci Olağan Kongresi'nde oldukça görünür olduğu, genel başkanlık ve genel sekreterlik makamları AP yanlısı olan kişilerde¹³ kalsa da CHP'nin lobi faaliyetleri¹⁴ sonucunda başarılı olduğu ve yönetim kurulunu meydana getiren yirmi dört koltuktan on ikisini almayı başardığı ifade edilmektedir (FCO-9/643, 7th Biennial Congress of Türk-İş, 30.04.1968: 1).

TÜRK-İŞ'in ılımlı çizgisini yansıtan ve İngiliz gizli belgelerine yansıyan bir başka durum da, TÜRK-İŞ liderlerinin, verimlilik artışı tarafından dengelenmeyen yüksek ücret artışlarının sadece enflasyona yol açacağına farkında olmasıyla, dahası, üyelerini de aynı farkındalığı göstermeleri konusunda ikna etmeye çalışmasıyla ilgilidir (FCO-9/643, Labour Attache's Tour of Turkey: 1968, 09.08.1968: 2). Böyle bir ikna politikasının yapıp yapılmadığına -ya da yapıldıysa hangi araçlarla ve nasıl yapıldığına- dair herhangi bir veriye rastlayamamış olsak da, bir sendikacıdan ziyade tarafsız bir iktisatçı farkındalığını yansıtan bu ikna politikası, Britanyalılara göre, TÜRK-İŞ'in 1968-70 yılları arasında gerçekleştirmeyi planladığı temel amaçlar arasında yer almaktadır. TÜRK-İŞ üyesi olmakla birlikte merkezin belirlediği ılımlı sendikacılık anlayışıyla uyumlu olmayan politikaları olan sendikalara da yine bu belgelerde yer verilmiştir. Petrol-İŞ'in 1967 yılında gerçekleşen bir "illegal greve" destek verdiğini¹⁵, bu desteğin TÜRK-İŞ yönetimini rahatsız ettiğini ve de Petrol-İŞ'in TÜRK-İŞ üyeliğinin bu destek nedeniyle askıya alındığını yine bu belgelerden okumak mümkündür (FCO-9/643, Turkey: Labour Affairs: 23.11.1967: 2).

1967-71 yılları arasındaki İngiliz gizli belgelerine göre, DİSK'le olan rekabetinde TÜRK-İŞ üç ayrı sendikal strateji geliştirmiştir. DİSK'in kuruluşunun akabinde, TÜRK-İŞ, işverenleri DİSK'e üye sendikaları muhatap almamaları hususunda uyarılmış ve fakat işverenlerin hangi konfederasyona bağlı olduğuna dikkate almaksızın "uygun" sendikalarla görüşme eğiliminde olduklarını gördüğünde bu çabasından vazgeçmiştir. Bunun üzerine TÜRK-İŞ bu sefer de DİSK bağlantılı sendikaların güçlü olduğu işkollarında kendisine bağlı rakip sendikalar kurma gayretinde olmuştur (FCO-9/643, Turkey: Labour Affairs: 23.11.1967: 2). Ancak çok geçmeden bu stratejinin de başarılı olamayacağı anlaşıldığında bu konuda ısrarcı olunmamış ve DİSK'in kendiliğinden zayıflama ve dağılma sürecine girmesi beklenmiştir. Üçüncü ve son olarak ise 1968 yılında yine TÜRK-İŞ tarafından "her işkolu için bir sendika" stratejisi öne sürülmüştür (FCO-9/643, Labour Attache's Tour of Turkey: 1968, 09.08.1968: 2). Bunun, aynı işkolunda birden fazla sendika kurulmasına izin veren sendika çokluğu ilkesinin tasfiye edileceği ve her bir işkolunda TÜRK-İŞ'e bağlı tek bir sendikanın faaliyet göstereceği bir düzenlemeden yana olmak anlamına geldiği açıktır. Tam da bu noktada, 15-16 Haziran direnişine yol açan 1317 sayılı yasaya¹⁶ ve TÜRK-İŞ'in bu yasal düzenlemede oynadığı role kısaca değinmek yerinde olacaktır.

15-16 Haziran 1970

TÜRK-İŞ, henüz 1969 yılının başlarında DİSK'in yükselişini kesmek amacıyla 274 sayılı Sendikalar Kanununda birtakım değişiklikler öngören bir yasa teklifi hazırlamış ve teklif AP'li milletvekilleri aracılığıyla TBMM'ye taşınmıştır. Bu teklifin kritik maddesinin sendika özgürlüğünü daraltan dokuzuncu madde olduğu söylenebilir. Söz konusu madde aracılığıyla, "sendikalara, faaliyet gösterdiği işkolunda çalışan işçilerin üçte birini temsil zorunluluğu öngör[ülmüştür]". Dahası, TÜRK-İŞ'in, fiilen DİSK'in kapatılması anlamına gelen 1317 sayılı yasanın çıkarılma sürecindeki payı yasa teklifi hazırlamakla sınırlı kalmamıştır. TÜRK-İŞ, bu süreçte sokağa inmiş, 274 sayılı yasada değişiklik öngören yeni yasanın bir an önce çıkarılması için Ankara'da 50 bin üyesinin katılımıyla bir de miting düzenlemiştir. TÜRK-İŞ'in çabası biraz gecikmeyle¹⁷ de olsa karşılık bulmuş ve 1317 sayılı yasanın dokuzuncu maddesi tam da TÜRK-İŞ'in hazırladığı yasa teklifindeki haliyle kabul edilmiş ve yasalasmıştır (Aydın, 2020: 122-24).

15-16 Haziran olaylarının Britanya'daki yansımalarına gelince, bunların olaylarla ilgili genel aktarımlar ve spesifik notlar olarak iki başlık altında toplanabileceğini düşünüyoruz. Belgelerde üç açıdan genel aktarım yapıldığı söylenebilir. Bunlardan birincisi olayların çıkış nedenleriyle alakalıdır ve AP tarafından çıkarılmaya çalışılan yeni sendikalar yasasının neden DİSK'in aleyhine –dolayısıyla TÜRK-İŞ'in lehine- sonuçlar doğuracağı, öngörülen 1/3'lük iş kolu barajıyla birlikte detaylı bir şekilde anlatılır (FCO-9/1312, DİSK, 07.07.1970). Tam da bu noktada belgelerde rastladığımız bir ayrıntıyı paylaşabiliriz: TÜRK-İŞ yöneticileri yeni yasaya destek açıklamaları yaparlarken kendilerini DİSK karşıtlığıyla sınırlamamışlar¹⁸, muhtemelen meşruiyet alanlarını genişletmek amacıyla, söz konusu yasal düzenlemeyle küçük ve sarı sendikaların kurulmalarının ve faaliyet yürütmelerinin de önüne geçileceğini ifade etme gereği duymuşlardır (FCO-9/1312, Report of Visit of Labour Attache to Turkey, ?08.1970: 2) Söz konusu yasaya CHP'nin Meclis'te destek vermesine karşın CHP'li bazı senatörlerin Senato'da yasaya itiraz etmesi, daha sonra ise CHP'nin de, TİP gibi, Anayasa Mahkemesi'ne yasanın iptali için başvurması gibi detaylar bu belgelerde yer almaktadır (FCO-9/1312, Labour Troubles in Turkey, 23.06.1970: 1). İkincisi, olaylar esnasında yaşanan çatışma ve şiddet olaylarıdır ki, bunların da polis raporlarından ya da başka idari makamlardan alındığı anlaşılmaktadır. Polis gücünün yetersiz kalması üzerine askeri birliklerin de işçilere müdahale etmek üzere görevlendirildikleri, çatışmalarda ölü ve yaralıların olduğu, olaylardan DİSK'in sorumlu olduğu, Britanya vatandaşlarına ya da Britanya'ya ait herhangi bir mülke zarar verilmediği rapor edilmiştir (FCO-9/1312, Situation in Istanbul Area, 17.06.1970). Belgelerde yer verilen kimi detaylar ise Britanya

hükümetinin olaylarla oldukça yakından ilgilendiğinin kanıtı gibidir. İstanbul ve Kocaeli'deki direniş destek için Ankara'da yapılan gösterilerde işçilere desteğe gelen devrimci öğrencilerin yine işçiler tarafından zor kullanılarak meydana çıkarılması olayı bu detaylar arasında gösterilebilir (FCO-9/1312, Turkish Internal Situation, 17.06.1970a). Son olarak 15-16 Haziran olaylarından sorumlu tutulup sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanan DİSK yöneticilerine ve onların savunmalarına dönemin gizli belgelerinde rastlamak mümkündür. Bu belgelerde Kemal Türkler'in yargılanma sürecine özel önem verildiği anlaşılmaktadır. Öyle ki, Türkler'in aleyhine konuşma yapan bir polis memurunun beyanının her bir ayrıntısı, kimlerin mahkemeye gelip Türkler'in lehine şahitlik ettiği, bütün bunların yanında Türkler ile mahkeme başkanı arasında geçen ilginç diyaloglar itinayla alıntılanarak belgelere aktarılmıştır. Anlaşılacağı üzere, bu aktarımların neredeyse tamamı genel mahiyette, yorum-değerlendirme içermeyen ve Türkiye'deki kaynaklardan da elde edilebilecek raporlardan ibarettir. Tüm bunların ötesinde, gerek 15-16 Haziran direnişiyle gerekse de olayların ardından İstanbul ve Kocaeli'de ilan edilen sıkıyönetimle ilgili tutulan birtakım ilginç notlardan/iddialardan da söz etmek gerekir.

Yukarıda bahsettiğimiz ilginç ve spesifik notlardan birincisi şudur: Britanyalılar 15-16 Haziran'ı normal bir toplumsal hareket ya da işçi eylemi olarak değerlendirmemişler, olayların arkasında TSK'yı provoke edip darbe yapılmasını sağlayacak -tabiri caizse- bir üst akıl olabileceğini iddia etmişlerdir (FCO-9/1312, Turkish Internal Situation, 17.06.1970b). Her an bir askeri müdahalenin olabileceğinin hemen herkesçe düşünüldüğü bir dönemde gündeme gelmiş olan bu iddia tek bir notta yer almış olsa da, daha sonraki belgelerde bu iddiayı yanırlayan başka bir iddiaya ya da tespate yer verilmemiştir. Bu durum, böyle bir ihtimalin İngiliz istihbaratınca -en azından bir müddet- ciddiyle düşünüldüğünü göstermektedir. Britanyalıların 15-16 Haziran olaylarını bağımsız bir işçi direnişi olarak değerlendirmek yerine darbe öncesi bir provokasyon olarak ele alması, Türkiye işçi sınıfının kendi öz gücüyle ve o çapta bir toplumsal hareket yaratamayacağını düşünmelerinden kaynaklı da olabilir. Bir başka spesifik not TSK içerisinde oluşan bir rahatsızlıkla ilgilidir. Bu ilginç not kapsam itibarıyla 15-16 Haziran direnişiyle sınırlı olmamakla birlikte, 15-16 Haziran olaylarının hemen akabinde gündeme gelen bir tepkiyi ifade etmesi açısından önemlidir. Buna göre TSK'daki yüksek rütbeli subaylar, polis gücünün yetersiz kaldığı durumlarda askerlerini hükümetin emrine vermekten memnun değillerdir. Bu memnuniyetsizliğin bir nedeni dönemin başbakanı olan Demirel'le olan anlaşmazlıkları olsa da, diğer neden işçi ve öğrencilerle karşı karşıya gelmeyi istemeyen sol eğilimli alt rütbeli subayların yarattığı baskıdır (FCO-9/1312, More Troubles Ahead in Turkey, 1970). Belgelerde yer alan son

ilginç ve spesifik not ise Britanyalıların 16 Haziran 1970 tarihinde ilan edilen sıkıyönetim idaresine yaklaşımlarıyla alakalıdır. “İstanbul’da Sıkıyönetim” adlı bir raporda, sıkıyönetim öncesinde sivil yöneticilerin yetki alanına giren konular hakkında artık askerlerin karar verici olmasının pek çok olumlu etkisinin olduğu ve ortaya çıkan durumun “takdire şayan”¹⁹ olduğu ifade edilmiştir. Dahası, ortaya çıkan olumlu tablonun uzun vadede bozulmaması için askerlerin uzun bir süre daha yönetimde kalması gerektiği de yine aynı raporda kendine yer bulabilmiştir (FCO-9/1312, Martial Law in Istanbul, 29.06.1970).

Uluslararası Yardımlar, TÜRK-İŞ ve DİSK

Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı’nın (USAID) Türkiye’deki sendikalara 1961 yılına kadar Çalışma Bakanlığı aracılığıyla verdiği finansal ve teknik yardımlar 1963’ten itibaren doğrudan TÜRK-İŞ’e verilmeye başlanmıştır. İngiliz gizli belgelerinde de geçen bu yardımlar kapsamında; USAID, TÜRK-İŞ’in Ankara’daki genel merkezinin yanı sıra bölge temsilciliklerinde de, ücretleri yine USAID tarafından ödenen, tam zamanlı bir temsilci ve çok sayıda eğitim uzmanı çalıştırma hakkı elde etmiş; sendikacılara sendikacı olmaktan kaynaklı hak ve ödevleri ile ilgili ücretsiz seminerler vermiş; “sendikal hareketin üst kademesini eğitmek için” eğitim koleji açmış ve de sendikacılara eğitim amaçlı ABD ziyareti hakkı tanımıştır. USAID yardımları Britanyalılarca “Türkiye’de sendikacılık hareketinin gelişmesinde önemli bir faktör”²⁰ olarak görülmüştür (FCO-9/643, Note on Labour Affairs in Turkey, 30.01.1968: 8, 10-11). Yine aynı belgelerde söz konusu yardımların 1968 yılı itibarıyla azalmaya başladığı, USAID’in Türkiye’de giderek daha az sayıda profesyonel görevlendirdiği, bunun yanı sıra Türk sendikacılarının ABD’ye eğitim amaçlı ziyaretlerinin de azaltılacağı ifade edilmiştir. Bütün bunların ötesinde, direkt finansal yardımlarda da sınırlamaya gidilmesi ve nihayet 1970 yılı itibarıyla da bu yardımların tamamen sonlandırılmasının planlanması ise “henüz kendi kendine yetemeyen” bir konfederasyon olan TÜRK-İŞ’i en çok etkileyecek olan değişikliklerden biri olarak görülmüştür. Ancak en önemli gelir kalemlerinden birinin eksilecek olmasına karşın, TÜRK-İŞ yönetiminin bu durumu yeterince ciddiye almadığına ve TÜRK-İŞ’in Yedinci Olağan Kongre’sinde bu durumla ilgili bir eylem planının tartışılmadığına dikkat çeken Britanyalı bir diplomat, bu rahatlığın –tıpkı geçmişte olduğu gibi- ihtiyaç duyulması durumunda Amerikan yardımlarının yine devreye gireceğine duyulan güvenden kaynaklandığını ifade etmiştir (FCO-9/643, Labour Attache’s Tour of Turkey 1967, 09.08.1968: 2-3).

TÜRK-İŞ’in aldığı yardımların DİSK yöneticileri tarafından eleştirilmesi de İngiliz belgelerinde yer bulmuştur.²¹ DİSK²², USAID’den yardım alan TÜRK-İŞ’in ABD çıkarlarına aykırı davranmadığı için bu yardımları aldığını, bu durumda da TÜRK-

İŞ'in Amerikalıların kontrolüne girdiğini, ABD ziyaretlerinden faydalanmak isteyen pek çok sendikacının bu imkânı kaybetmemek için Amerikan politikalarını desteklediğini ileri sürmüştür. DİSK, ayrıca, TÜRK-İŞ'e üye çok sayıda sendikanın TÜRK-İŞ yönetiminin ABD bağlantısından rahatsız olduğunu ve fakat Amerikan yardımları sayesinde ayakta duran TÜRK-İŞ yönetiminin bu sendikaların itirazlarına itibar etmediğini de eleştirisine eklemiştir. DİSK'in bu eleştirilerine karşılık olarak TÜRK-İŞ de benzer bir stratejiyle DİSK'in Doğu Bloku ülkelerinden yardım aldığı iddia etmiştir. Gerek Türk hükümetlerinin gerekse de Batılı ülkelerin desteğini almak için ileri sürüldüğü anlaşılan bu iddiayı değerlendiren Britanyalı diplomatlar, bunun "olası görünmediğini"; zira DİSK'e üye bazı sendikaların uluslararası işkolu sendikaları ile İngiltere ve ABD'deki işçi sendikalarından maddi yardım almayı kabul ettiğini ifade etmişlerdir (FCO-9/643, Note on Labour Affairs in Turkey, 30.01.1968: 9, 11). Tam da bu noktada 1967 yılında Türkiye'de gerçekleşen iki ayrı sendikal eylem ile İngiliz sendikalarının o eylemlere parasal destek verme çabasıyla alakalı kısa yazışmalara biraz da detaylı olarak yer vermek anlamlı olabilir.

1967 tarihinde gerçekleşen resmi yazışmalara göre; Britanya'da örgütlü Teknik Ressamlar ve Birleşik Teknik Emekçiler Sendikası (Draughtsmen's and Allied Technical Association), Uluslararası Ticari ve Büro İşleri Federasyonu'nun (International Federation of Commercial and Clerical Employees) da olumlu görüşünü alarak 320 üyesiyle grev yapan Tez-Büro-İş'e 150 Pound tutarında bir yardım yapmaya karar verir ve bunun için de Britanya Merkez Bankası'na (Bank of England) başvurup izin talep eder. Bunun üzerine durumdan haberdar olan Hazine yetkilisi Dışişleri Bakanlığı'na bir yazı yazmak suretiyle böyle bir yardımın uygun olup olmayacağını sorar. Farklı kurumlar arasındaki yazışmaların ardından bu sefer de Britanya Dışişleri Bakanlığı bünyesinde bir iç yazışma gerçekleşir. Bu iç yazışmalarda "denizaşırı emek danışmanı" sıfatıyla anılan G. Foggon'a gönderilen yazıda, eğer bahsi geçen sendika bir "cephe örgütü"²³ ise böyle bir yardıma karşı çıkılması gerektiği ve fakat Tez-Büro-İş'in bir cephe örgütü olup olmadığının bilinmediği anlatılır (FCO-9/643, The Use of British Trade Union Funds to Aid a Turkish Strike, 19.10.1967). Bu konuda karar verici konumda olduğu anlaşılan G. Foggon ise kaleme aldığı kısa cevap yazısında, ilgili sendikanın aynı zamanda ICFTU üyesi de olan saygın bir uluslararası işkolu sendikası ile bağlantılı olduğuna dikkat çeker. Bu durumda, Tez-Büro İş'in iyi niyetinden şüphe duymayı gerektirecek herhangi bir durum da söz konusu değildir ve 150 Poundluk yardım için izin de böylece alınmış olur (FCO-9/643, The Use of British Trade Union Funds to Aid a Turkish Strike, 26.10.1967).

Bir diğer yazışmada ise Basın İşçileri Sendikası'nın İzmir'de başlattığı bir grev için Ulusal Grafikerler Sendikası'nın (National Graphical Association) 250 Poundluk

yardım yapma isteği tartışılır. Durum, bir önceki örnekte de olduğu gibi, İngiltere Merkez Bankası aracılığıyla Dışişleri Bakanlığı'na sorulur (FCO-9/643, Dear Mr. Drace-Francis, 27.10.1967). Bunun üzerine mesele yine G. Foggon'a iletilir. Dışişleri, G. Foggon'a Tez-Büro-İş için bir cephe örgütü olmadığını ifade eden yazısını hatırlatır ve benzer bir durumun Basın İşçileri Sendikası için de geçerli olup olmadığını sorar. Dışişleri, eğer bir cephe örgütü değilse, Basın İşçileri Sendikası'nın öncülüğünde greve çıkan İzmirli işçilere yardım yapılmasında herhangi bir sakınca olmadığı kanaatindedir (FCO-9/643, British Donation to the Turkish Press Workers' Union, 30.10.1967). Foggon ise, İngiltere Sendikalar Kongresi'nin (TUC) Basın İş'in "ayrılıkçı sendika"²⁴ olduğu için başlangıçta birtakım şüphelerinin olduğunu, ancak ICFTU aracılığıyla sendikanın iyi niyetli olduğunun teyit edildiğini yazar. Sonuç itibarıyla Basın İşçileri Sendikası'na yardım yapılmasına da karşı çıkılmaz (FCO-9/643, Mr. B. J. Everett, 20.11.1967).

Türkiye'de Ortanın Solu ve "Aşırı Sol"

1967-71 dönemini kapsayan İngiliz gizli belgelerinde sadece sendikalar ve onların öncülük ettiği eylemler değil, siyasi oluşumlar da -ilişkili oldukları toplumsal olaylarla birlikte- sıklıkla rapor edilmiştir. Bu dönemde dikkatler, çalışmanın başında da ifade ettiğimiz üzere, tehdit unsuru olarak görülen sosyalist solun üzerindedir. Belgelerde sosyalist örgüt ya da hareketler "aşırı sol" olarak nitelenmiş ve esas itibarıyla da TİP üzerinde durulmuştur (FCO-9/617, Extreme Left in Turkey 18.05.1968: 1-9).

TİP, CHP ve Anti-komünizm

Bu konuyla ilgili en dikkat çekici noktalardan biri TİP'le ilgili eleştirel gazete yazılarının arşivlenmesi ve fakat aynı itinanın TİP'in lehine olan herhangi bir gazete yazısı ya da haber için gösterilmemesidir. Daily Telegraph'ta çıkan Eric Downton imzalı bir makalede TİP, "Rus yanlısı Marksist bir grup" olarak tarif edilmiştir (FCO-9/617, Turkey Moves to Democracy, 1968). Üstelik benzer ifadelere resmi belgelerde de rastlanmaktadır. TİP'in "demokratik olmayan bir içyapısı olan", "siyasette doktriner", "Amerikan karşıtı eylemler organize etmeye kadar giden fanatik düzeyde yabancı-karşıtı" ve "komünistler tarafından ne ölçüde ele geçirildiği dahi tartışmalı olan" bir parti olduğu ifade edilmiştir (FCO-9/614, Annual Report 1966, 02.01.1967: 4). Yine aynı belgelerde TİP hakkında "az sayıda destekçiye sahip..." buna karşın "eğitimli sınıflar üzerinde etkileri olan" bir siyasi parti olduğu, "seçmeni doğrudan etkileyen pratik konularda ise Marksist dogmaya pek başvurmadığı" gibi ifadeler de kullanılmıştır. Bu anlamda, farklı isimler tarafından düzenlenen raporlarda küçük olmakla birlikte tutarsızlık yaratacak kadar ciddi farklara rastlamak olası ise de, TİP'in

İngiliz çıkarlarını tehdit eden karşı kamptan bir siyasi oluşum olduğu konusunda diplomatların mutabık kaldığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte İngiliz istihbaratçıların parti programını da detaylı olarak incelediği anlaşılmaktadır. Raporlarda “partinin temel amacının işçi sınıfının siyasi egemenliğini sağlamak” olduğu, “bütün bankaların kamulaştırılmasını” talep ettiği, “radikal bir toprak reformu” istediği ve de “ülkedeki Amerikan üslerinin tamamen kaldırılmasını” hedeflediği ifade edilmiştir. Son olarak Britanyalıların, TİP’in siyasi faaliyetlerini sadece ulusal düzeyde değil uluslararası düzeyde de yakından takip ettiğini ifade etmek gerekir. TİP’in Amerikan emperyalizmine karşı Akdeniz’de bir Sovyet filosunun varlığını selamlayan Akdeniz İlerici Partiler Konferansı’na katılması da yine bu belgelerde yer alan bir detay olarak dikkat çekmektedir (FCO-9/617, *Extreme Left in Turkey* 18.05.1968: 3).

Parlamentoda sadece 15 milletvekili ile temsil edilmesine karşın, TİP’in siyasi gücünün bunun ötesine geçtiğine ve toplumsal olaylarda etkili olan demokratik kitle örgütleriyle yakın bağları olan bir siyasi parti olduğuna dikkat çekilen raporlarda DİSK’in, TİP’in en önemli destekçisi olduğu ifade edilmektedir. Bu anlamda DİSK içerisindeki TİP’li sendikacılar ve onların işçiler üzerindeki etkileri TİP’in en önemli gücüdür. DİSK’in yanında Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) da yine bu belgelerde adı geçen TİP bağlantılı bir örgüt olarak adlandırılmıştır. Belgelerde adı geçen diğer TİP bağlantılı örgüt ise o yılların en büyük öğrenci örgütü olan Fikir Kulüpleri Federasyonu’dur. Britanyalılar, Türk yetkililerden aldıkları bilgiye dayanarak, Fikir Kulüpleri Federasyonuna bağlı öğrencilerin, sadece 1967 yılı boyunca, 27 Amerikan ve NATO karşıtı eylem düzenlediklerini rapor etmişlerdir (FCO-9/617, *Extreme Left in Turkey*, 18.05.1968: 3-4).

Britanyalı diplomat ve istihbaratçılar TİP başta olmak üzere, sosyalist sol çizgideki parti ve örgütlere öylesine odaklanmışlardır ki yeni filizlenmeye başlayan ayrışmalar, dolayısıyla sosyalist devrim ve milli demokratik devrim stratejileri de, doğrudan adları geçmeksizin bu belgelerde yer almıştır. 1968 yılındaki siyasi olayların değerlendirildiği bir belgede “sosyalizmin nasıl kitleleştirileceği” üzerine TİP içerisinde ayrışmaların yaşandığı, bunun sonucunda da parti önderliğini temsil eden Ant dergisine karşı Türk Solu dergisinin yayın hayatına başladığı gibi bir detaya yer verilmiştir.²⁵ Benzer biçimde, Türkiye Komünist Partisi (TKP) gibi o dönem etki alanı sınırlı siyasi özneler dahi –yurt-dışı faaliyetleri de dahil olmak üzere- takip edilmişlerdir. Türk güvenlik güçlerinden alınan verilerin de kullanıldığı bu değerlendirmelerde, TKP’nin özellikle Batı Almanya’daki Türk öğrenci ve işçiler arasında propaganda çalışmaları yaptığı ve çok sayıda gizli faaliyet gösteren radyo yayını kontrol ettiği gibi ayrıntılar aktarılmıştır (FCO-9/617, *Extreme Left in Turkey*, 18.05.1968: 2). Bu bağlamda sosyalist sol çizgide yayın yapan radyo kanallarının Britanyalılarca takip edildiğini not etmek gerekir.

Nitekim 12 Mart Muhtırasının ardından gelen sıkıyönetim rejimine muhalefet eden Bizim Radyo'nun yayınları büyük bir itinayla raporlanmıştır (FCO-9/1468, 'Our Radio' Broadcasts to Turkey, 17-23.09.1971).

Yine aynı raporlara göre, Türkiye'deki anti-komünist parti veya hareketlerde ciddi bir entelektüel eksiklik söz konusudur. TİP, çok az sayıda milletvekili olmasına karşın zaman zaman parlamentoda etkili muhalefet yapabilmekte, sağ ise buna genellikle –parlamento içinde ya da dışında- fiziksel şiddetle yanıt vermektedir.²⁶ Ancak bu konuda, Britanyalılara göre, iki “umut verici” işaret belirmiştir. Bunlardan birincisi 1967 yılında CHP'nin ortanın solu politikasını benimsemesinden şikayet eden ve CHP'nin komünizme karşı yeterince mücadele etmemesinden hareketle yeni parti kuran Turan Feyzioğlu ve partisi Cumhuriyetçi Güven Partisi'dir (CGP). 1967-71 yılları arasındaki belgelerde, AP ve CHP ile birlikte üç büyük partiden biri olarak değerlendirilen CGP, TİP'in komünist bir parti olduğunu açıktan söylemekte ve mücadelesini entelektüel bir sol karşıtlığı üzerine inşa etmektedir. “Türkiye'nin en seçkin siyasetçilerinden biri” olarak görülen Feyzioğlu sağın bu açığını kapatabilecek bir figür olarak düşünülmüştür.²⁷ Umut verici gelişmelerden ikincisi ise CHP'nin ortanın solu politikasıdır. İsmet İnönü ve CHP, esas itibarıyla AP'ye muhalefet etmeye odaklandıklarından, 1965-67 yılları arasında TİP'e karşı sert eleştirilerde bulunmamışlar ve fakat TİP'in kendilerini de zayıflatabilecek bir çekim merkezi haline gelme ihtimaline karşı 1968 yılından itibaren TİP karşıtı bir söylem geliştirmeye başlamışlardır. Bu süreçte hem İnönü hem de partinin geleneksek kanadı aşırı sol olarak tasnif ettikleri TİP'in bir sosyal sınıfın başka bir sosyal sınıfın üzerinde diktatörlüğünden yana “kripto komünist” bir parti olduğunu ileri sürmüşler; TİP'in Doğu Bloku ülkeleriyle daha yakın ilişki kurma yanlısı politikasını ise Türkiye'nin Batı ile bağlarını zayıflatacak, dolayısıyla da ulusal çıkarlara aykırı bir politika olarak değerlendirmişlerdir. Bu süreç Britanyalıları oldukça umutlandırmış olacak ki; “CHP üyelerinin parlamento dışında da TİP doktrinine karşı mücadele edilmesi gerektiğine” ikna edilmelerinin artık olası olduğunu ifade etme gereğini duymuşlardır (FCO-9/617, Extreme Left in Turkey, 18.05.1968: 5).

İngiliz gizli belgelerinde CHP içerisindeki politik ayrışmaya da yer verilmiş, Feyzioğlu ve arkadaşlarının partiden ayrılmalarının bu ayrışmayı sonlandırmadığının altı çizilmiştir. CHP'de geleneksel kanadın Nihat Erim tarafından temsil edilmeye devam edildiği ve fakat 1967-71 yılları itibarıyla İnönü dışında- CHP içerisindeki en etkili siyasi figürün sosyal-demokrat çizgide olan Genel Sekreter Bülent Ecevit olduğu ifade edilmiştir (FCO-9/1090, The Dirty Washing of People's Republic Party, 22.12.1969: 2). Ecevit'in İskandinav modellerine benzeyen bir tür demokratik sosyalizm ile Türkiye siyasetinde

önemli bir yeri olan milliyetçiliği harmanlayan bir siyasi çizginin temsilcisi olduğunun belirtildiği belgelerde (FCO-9/617, Turkey Stays with its Conservative Party, 17.06.1968), bu siyasi çizginin başarılı olamaması durumunda Türkiye’de aşırı solun güçlenmesinin kaçınılmaz olduğu vurgulanmıştır (FCO-9/617, Extreme Left in Turkey, 18.05.1968: 9). Benzer şekilde, Ecevit’in genel sekreterliğinde sola açılan CHP’nin önceleri sosyalist solda heyecan yarattığı, ancak çok geçmeden, sosyalistlerin Ecevit’in sol anlayışının kendilerinininkinden farklı olduğunu anlamaya başlamasıyla bu heyecanın sönümlenmeye başladığı da yine aynı belgelerde yer almıştır (FCO-9/1090, The Dirty Washing of People’s Republic Party, 22.12.1969: 2). Buradan hareketle, Britanyalıların sosyalist sol ile CHP’nin ortanın solu siyaseti arasındaki karşıtlıklara dikkat çekmeyi tercih ettiklerini ve bu iki hareketi aynı siyasal bloğun parçaları olarak değil, birbirlerine karşıt iki akım olarak kavradıklarını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Böylece o dönemde öne çıkan farklı sol akımların Britanya’dan nasıl görüldüğünü ele almış olduk. Şimdi, Britanya’nın Türkiye’de yükselişte olan anti-emperyalist eylemlere bakışını kısaca aktarmaya çalışalım.

Türkiye’de Yükselen Anti-emperyalist Dalganın Britanya’daki Yansımaları

Türkiye’deki Amerikan karşıtlığının güçlenmesinden endişe edildiğinin anlaşıldığı belgelerde, eylemlerde esas olarak ABD’nin askeri üslerinin hedef alındığı vurgulanmakta, bununla birlikte ülkedeki “barış gönüllülerinin”²⁸ ve diğer Amerikan kuruluşlarının da bu eylemlerden etkilendikleri ifade edilmektedir (FCO-9/1311, Student Unrest, 23.03.1970: 1). “Komünistlerin bu eylemlerde ne ölçüde aktif olarak yer al[dığının...] net olarak belirlenemediğinin ifade edildiği erken tarihli belgeler esas alındığında ise (FCO-9/614, Annual Report 1966, 1967: 4), 1967 yılı itibarıyla, anti-emperyalist yükseliş ile sosyalist hareket arasındaki ilişkinin Britanya’dan henüz net olarak görülemediğini söylemek yanlış olmaz. Ancak bu durum çok uzun sürmeyecek ve 1968 yılına gelindiğinde anti-emperyalist eylemlerle sosyalistler arasındaki ilişki daha net olarak ortaya koyulacaktır. Nitekim 1968 tarihli bir raporda, Amerikan Büyükelçiliği’nin elinde bu protesto eylemlerinin arkasında TİP’in olduğuna dair somut bir kanıt olmamasına karşın, TİP’den şüphe edilmesinin son derece olağan olduğu belirtilmiştir. 1967 yılının en dikkat çekici anti-emperyalist eylemleri ise Harb-İş’in Ankara ve Adana’da yaptığı on gün süren grevlerdir (FCO-9/643, Strike at American Installations in Turkey, 07.10.1967). Grevler²⁹, işveren konumunda olan American Tumpene Company’e karşı gerçekleştiğinden, ülkedeki Amerikan karşıtı havayı da beslemiş; dahası, emek hareketi ile anti-emperyalist eylemlerin gündemi bir anda kesişmiş ve işçiler de bu eylemlerin öznesi konumuna gelmişlerdir. Benzer bir durumu Financial Times’ın sayfalarına yansıyan Petrol-İş grevinde de görmek mümkündür. Shell, BP ve Mobil’de örgütlü Petrol-

İş'e bağlı işçiler bu şirketlerin Türk işçilere ayrımcılık yaptığı iddiasıyla greve gitmişlerdir.³⁰ Bu grevin etkilerinin Shell, BP ve Mobil ile sınırlı kalmayacağı, yabancı havayolu şirketlerinin büyük çoğunluğu yakıt ihtiyacını bu üç şirketten temin ettiğinden, grevin ulaşım sektörünü de tehdit ettiği aynı tarihli gazete haberinde vurgulanmıştır (FCO-9/1467, Turkish Oil Workers Strike, 05.02.1971). Britanyalı diplomatlar ise yaptıkları değerlendirmelerde, bu grevin sosyal veya ekonomik olmaktan ziyade politik amaçlarla yapıldığını ve grevin yabancı düşmanı motifler barındırdığını rapor etme gereği duymuşlardır. (FCO-9/1467, Turkey: Internal Political Situation, 12.02.1971).

Amerikan karşıtlığının Türkiye'deki siyasi istikrarı tehdit eden gelişmeler arasında gösterildiği 1969 tarihli bir başka belgede ise Türkiye'deki üstlerinde 20 bin asker barındıran ve NATO'daki ağırlığı itibarıyla Türkiye'deki özgürlüklerin temel koruyucusu olan ABD'nin Türkiye'ye askeri ve ekonomik anlamda en çok yardım eden ülke olduğu ifade edilmektedir. Ancak gerek Kıbrıs özelinde yaşanan Türkiye-ABD gerginliği gerekse de 1964'teki Johnson mektubu sonrasında Türkiye'deki Amerikan karşıtlığının kuvvetlendiği, solun da bu durumu kendi lehine kullanmak için provokatif eylemlere yöneldiği vurgulanmaktadır. Britanyalı yetkililer ortaya çıkan bu tabloyu, ABD'nin "nankörlüğün oklarına hedef olması" olarak değerlendirmişlerdir. Yine aynı tarihli bir başka değerlendirmede ise, geleneksel Amerikan refleksleriyle pek de uyuşmayacak bir şekilde, Türkiye'deki Amerikan karşıtlığının Washington'da yeterince endişe yaratmadığı ifade edilmektedir. Aynı belgede ilginç bir detay da yer almaktadır. Buna göre, Türkiye'de Adalet Partisi'nin sosyal ve ekonomik politikalarından memnun olmayan asker ve sivil müesses nizam temsilcileri hükümetin gerici olduğuna ve kendisini iş çevrelerine ve Amerikalılara sattığını düşünmektedirler (FCO-9/1090, Sir Allen's Valedictory Despatch 15.07.1969: 5). Bu durumda Britanyalıların, Amerikan karşıtlığını, sadece toplumsal muhalefet tarafından değil aynı zamanda devlet içerisinde bir grubun da benimsediği bir siyasi hat olarak gördükleri söylenebilir.

Britanyalıların en çok dikkatini çeken eylemlerden biri de "Kanlı Pazar" olmuştur. Söz konusu hadise, ilgili belgelerde, "Dolmabahçe'deki Amerikan filosunun sol görüşlü öğrenciler tarafından protesto edilmesi sonrasında sağ görüşlü öğrencilerin karşı bir eylem düzenlemesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan çatışmalar" olarak ifade edilmiş ve belgelerde olayla ilgili iki önemli detay öne çıkmıştır. Bunlardan birincisi, solcu öğrencilerin eylemlerini önceden bildirmiş olmasına karşın, sağcı göstericiler herhangi bir izin talebinde bulunmamıştır. Dahası, sağcı göstericilerle devlet yetkilileri arasında örtülü bir anlaşma olduğu, en azından polisin solcu öğrencilerin dövülmesine müsaade ettiği de yine aynı raporda kendine yer bulabilmiştir. İkinci husus ise "Kanlı Pazar"ın ardından

yapılan bir değerlendirmeyeyle alakalıdır. Buna göre, Ankara'daki Amerikan Başknsolonsu 1968 yılında yaptığı bir değerlendirmede Amerikan karşıtlığının küçük bir militan ğrenci grubu tarafından benimsendiğini ifade etmiş ve fakat son olaylardan sonra Amerikan karşıtlığının çok daha geniş bir tabanda karşılık bulduğunu kabul etmek durumunda kalmıştır (FCO-9/1090, Disturbances in Istanbul during the United States Sixth Fleet Visit, 18.02.1969: 2-3).

Türkiye siyasetinde önemli bir yeri olan anti-emperyalist dalga, kısmen de olsa, sonuç yaratmış ve ABD-Türkiye ilişkileri bu dalgadan etkilenmiştir. 1969 yılındaki gelişmelerin kaleme alındığı yıllık raporda, Türkiye'deki Amerikan glerinin statüsü hakkında yeni bir anlaşma yapıldığı ve bu anlaşmaya göre Amerikalıların "düşük profil" politikasını benimsediği ifade edilmiştir. Bu politika değişikliği kapsamında, ABD bir yandan Türkiye'deki üslerinin ve üslerdeki askeri birliklerinin sayılarını azaltacak, öte yandan Altıncı Filo Türkiye'ye geldiğinde, donanmanın bundan böyle daha mütevazi bir büyüklükte olmasına zen gösterilecektir. Britanyalılara göre, ABD'nin böyle bir politika değişikliğine gitmesinde dönemin byklisi Komer zamanında daha da yükselen Amerikan karşıtlığı etkili olmuştur. Komer'in Türkiye'deki görev sresinin "en mutsuz yedi ay" olarak tarif edilmesi gerçekten dikkate değerlidir (FCO-9/1308, Annual Review for 1969, 01.01.1970: 8).

23 Mart 1970 tarihli bir gizli belgede yukarıda bahsi geçen düşük profil politikasının somut sonuçları hakkında bilgi de verilmektedir. 1965 yılında Türkiye'de 560 barış gönüllüsü varken, bu sayı 1970'te 160'a gerilemiştir. Ayrıca, 19 Mart tarihinde yapılan bir açıklamayla barış gönüllü sayısının en aza indirileceği, gelecekte üniversitelerde herhangi bir barış gnllsnn grevlendirilmeyeceği, liselerde ve sanat okullarında ise birkaç görevlinin kalacağı ifade edilmiştir. Son olarak, barış gönüllülerinin sık sık illegal ğrenci örgütlerinin saldırısına uğradığı, bu yüzden de istemeleri halinde, Türkiye'yi terk edebilecekleri belirtilmiştir (FCO-9/1311, Student Unrest, 23.03.1970: 1). 26 Mart 1970 tarihli bir raporda ise, çeşitli gençlik örgütlerince 16-21 Mart tarihleri arasında düzenlenen Amerikan karşıtlı eylemlerden bahsedilmektedir.³¹ Bu belgedeki bir detay bizim açımızdan önemlidir, zira 15-16 Haziran direnişi için ifade edilen üst akıl iddiasının bir benzeri burada da dile getirilmiştir. Buna göre, eylemci öğrenciler, ajitasyon amaçlı kullanmak için polis kendilerine müdahale etmesini ve çatışma çıkmasını istemişler; dahası, eylemciler, ordu glerinin müdahalesini zorunlu kılacak büyük bir isyan yaratmayı hedeflemişesine hareket etmişlerdir (FCO-9/1311, Student Unrest, 26.03.1970: 1).

Son olarak somut sonuçlar doğuran anti-emperyalist eylemler arasından bir örnek olay aktarmak suretiyle bu kısmı da burada tamamlayalım. 19 şubat

1971 tarihli bir belgede dönemin AP hükümetinin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in Amerikan karşıtı eylemleri mahkum eden, ABD'ye güvence veren ve bu eylemlerin Türkiye ile ABD arasındaki iyi ilişkileri bozmayacağını vurgulayan bir demecine yer verilmiştir. Ancak bu demecin akabinde Dev-Genç "Türk halkının dahi can güvenliği yokken, halkımızın baş düşmanı olan Amerikan emperyalizminin ajanlarının can güvenliğinden bahsedileme[yeceğini]..." vurgulayan bir açıklama yapmış ve bu açıklamanın ardından da ABD, hükümetin yaklaşımını yeterli bulmamış olacak ki, Türkiye'ye uzmanlardan oluşan bir güvenlik timi gönderme gereği duymuştur (FCO-9/1467, Turkey: Internal Situation, 19.02.1971: 1). Bir başka ifadeyle, Britanyalı yetkiler, hükümetin verdiği güvencenin ne pratikte sonuç doğurduğu ne de ABD tarafından yeterli bulunduğu düşüncesindedir. Britanya hükümetlerinin 1967-71 yılları arasındaki anti-emperyalist eylemlere bakışını da böylece aktarmış olduk. Şimdi Britanyalı diplomatların Türkiye raporlarının genel bir değerlendirmesini yapmak suretiyle çalışmayı tamamlayalım.

Sonuç

Çalışmanın ilgili kısımlarında da belirtildiği üzere, Britanya'nın Türkiye politikası, Türkiye'yi Batı Bloku'nun bir müttefiki olarak tutmak ve Türkiye'deki siyasi ve iktisadi istikrarı tehdit eden unsurlara karşı çıkmak olarak özetlenebilir. Bu unsurların karşısında yer alan ideal siyasi ortaklar ise konjonktüre göre değişmiştir. Bir bakıma Britanya, belirli bir siyasi özneyi desteklemek yerine, dönemin gereksinimlerine göre hareket etmiş ve Türkiye'de iktidar kimin elindeyse –anti-komünist bir çizgide olduğu müddetçe- onu desteklemeyi yeğlemiştir. 1965-69 döneminde Süleyman Demirel için yazılan olumlu raporların benzerlerinin, 1970'den itibaren 12 Mart'ı yapacak ve Demirel'i devirecek üst düzey generaller ile Nihat Erim hakkında düzenlenmesi bu pragmatik ve fakat kendi içerisinde tutarlı politikanın bir göstergesidir. Bu bağlamda Türkiye'deki demokratik kurumların varlığı ya da gelişmişlik düzeyi Britanya için temel kriter olmamış, demokrasi için tehdit olduğunu düşündükleri sosyalistler ve üçüncü dünyacılar 12 Mart 1971'den sonra anti-demokratik muamelelere maruz kaldıklarında, böylesi durumlar Britanyalılar için ancak tali meseleler olarak kalmıştır. Yeri gelmişken, Britanya'nın o dönem Türkiye'de egemen olan anti-komünizme kıyasla daha *sofistike* bir anti-komünizm tercih ettiğinden de bahsetmek gerekir. Britanyalılar fiziksel şiddete dayalı bir anti-komünizmin başarısız olacağını vurgulamışlar, siyasal mücadele kadar -hatta ondan daha çok- ideolojik mücadeleye önem verdiklerini ifade etmişler ve bu anlamda Türkiye'deki anti-komünizmi yetersiz bulmuşlardır.

Britanyalı yetkililer, 12 Mart müdahalesinde parlamenter demokrasinin temel kurumlarından olan Meclis'in kapatılmamasını önemsemişlerdir. Bu noktada,

Britanya gibi 12 Mart rejiminin birçok uygulamasını desteklemiş köklü bir emperyalist odağın, TSK'ın tam desteğiyle de olsa parlamenter demokrasiyi rafa kaldırmaksızın kurulacak bir hükümetten yana olmasını sadece demokratik kurumlara duyduğu saygıyla açıklamak doğru olmayacaktır. İlgili belgelerde doğrudan bir ibareye rastlasak da, kanımızca, şöyle bir değerlendirme yapmak mümkündür: Britanyalıların parlamenter düzenin askıya alınması ve bir askeri rejim tesis edilmesi gibi radikal bir değişimden endişe etmelerinin asıl nedeni, böyle bir durumun, o dönemde TSK içerisinde bazı subaylar tarafından sempatiyle bakılan BAAS benzeri bir iktidar modelinin önünü açacağını düşünmelerinden kaynaklanmış olabilir.

Türkiye'deki emek hareketi ve sendikal konfederasyonlar arası rekabet de Britanyalıların ilgiyle izlediği gelişmeler arasındadır. Bu gelişmelerin takibi için bir çalışma ataşesinin de atanmış olduğu görülmekte ve zaman zaman da bu ateşe aracılığıyla İstanbul, Kocaeli, Bursa ve Zonguldak gibi işçi kentleri yerinde görülüp rapor edilmektedir. 1967-71 yılları arasında Türkiye işçi sınıfı ile ilgili düzenlenen belgelerin -en azından bir kısmında- TÜRK-İŞ'in sendikal örgütlerle ilgili bazı projeksiyonlarının referans alındığı görülmektedir. Bu bağlamda, "DİSK'in TÜRK-İŞ'e rakip olabilecek kadar büyük bir konfederasyon olamayacağı" veya "Türk işçisinin muhafazakar yapısının DİSK'in büyümesinin önündeki en büyük engel" olduğu gibi notlara rastlamak mümkündür (FCO-9/643, Labour Attache's Report for 1967, 04.03.1968: 8). Bu notların o dönemki toplumsal ve siyasal eğilimlerden daha çok TÜRK-İŞ'in beklentilerini yansıttığı söylenebilir. Nitekim çok geçmeden, 1968 yılının ikinci altı ayından itibaren DİSK'teki erimenin henüz gerçekleşmediğini belirten (FCO-9/643, Note on Labour Affairs in Turkey, 30.01.1968), ilerleyen yıllarda ise DİSK'in yükselişine dikkat çeken notlara da yine aynı belgelerde rastlamak mümkündür.

Çalışmayı tamamlarken TÜRK-İŞ ve DİSK'in aldıkları uluslararası yardımlar hakkında da kısa bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır. Bu mesele hakkında esaslı bir tartışma yapabilmek için olguların ötesinde geçmek, dahası sendika emperyalizmi ve sendikal dayanışma gibi analitik kavramları da o tartışmanın merkezine yerleştirmek gerekir. Ancak başka pek çok konuyu olduğu gibi yardımlar meselesini de İngiliz gizli belgelerindeki haliyle ele alan bu çalışmada böyle bir kuramsal tartışmaya yer verilmeyecektir. O yüzden birkaç not düşmek suretiyle meseleye sadece değinelim. Sendika emperyalizmi kavramı, ABD ve İngiltere gibi emperyalist ülkelerin az gelişmiş ülke sendikalarını ve işçi hareketlerini etkilemek ve sosyalistlerin işçi sınıfı ile temasını engellemek için kendi sendikalarını kullanmasını ifade eder. Erdoğan (2006: 109), üçüncü dünya sendikalarının fonlar aracılığıyla ABD merkezli uluslararası sendikal örgütlere bağımlı hale getirildiğini; AFL-CIO gibi sendikaların Amerikan devleti

ve Amerikan sermayesi ile ortak hareket ettiğini, hatta bazı durumlarda sendika enternasyonallerinin istihbarat örgütlerinin aracısı durumuna düştüğünü vurgulamaktadır. Tam da bu noktada, USAID gibi siyasi sicili pek de temiz olmayan bir kuruluş tarafından düzenli olarak desteklenen TÜRK-İŞ'in bu durumunun sendikal dayanışma dâhilinde açıklanmasının mümkün olmadığını vurgulamak gerekir; zira "Marshall Planı'na uygun olarak siyasi bir amaç[la]" yapılan ABD merkezli bu tür destekler, "TÜRK-İŞ bütçesi içinde ciddi bir yer tutmuş ve TÜRK-İŞ personel ücretleri önemli oranda bu kaynaktan finanse edilmiştir" (Çelik, 2010b: 435, 439). Bu bağlamda, TÜRK-İŞ ile USAID arasındaki ilişkide siyasi ve mali olmak üzere iki ayrı bağımlılığın bir arada olduğunu söylemek mümkündür. Bunun dışında, ABD menşeli kuruluşlarla ortak çalışan ya da eğitim programlarına katılan sendikacılar sorununun TÜRK-İŞ'in geleneksel liderliğiyle sınırlı olmayan -DİSK kurucusu sendikacıları da kapsayan- daha genel bir duruma tekabül ettiğini vurgulamak gerekir. Taştan (2019: 386), Türkiye Maden-İş tarihinin uluslararası ilişkiler boyutunu arşiv belgelerine dayandırarak ele aldığı çalışmada, Amerikan sendikalarıyla geliştirilen ilişkilerin Maden-İş tarihinde önemli bir yer tuttuğunu, 1950'li yıllarda -Kemal Türkler de dahil olmak üzere- Maden-İş'li bazı sendikacıların "ilk sendikal eğitimlerini ABD desteği ve işbirliği ile yürütülmüş eğitim programlarından edin[diklerini]..." ifade etmektedir. Nitekim Basın-İş Sendikası Genel Başkanı İbrahim Güzelce'nin, Lastik-İş Genel Başkanı Rıza Kuas'ın ve Türk Maden-İş (Zonguldak) Genel Başkanı Mehmet Alpdünder'in USAID bünyesindeki eğitim programları kapsamında ABD'ye gittikleri, Maden İş Başkanı Kemal Türkler'in ise ABD'ye gitmek istediği ancak tarih konusunda anlaşma sağlanamadığı için gidemediği bilinmektedir (Koç, 2009: 31). Dahası, Türkiye sendikacılık tarihinde çok önemli yerleri olan o sendikacıların³² ABD ziyaretleriyle ilgili kaleme aldıkları mektuplar da gerçekten dikkat çekicidir (Koç, 2009). Tüm bunların yanında 1960'ların ikinci yarısından sonra -esas itibarıyla da DİSK'in kuruluşunun ardından- tablonun değişmeye başladığını söylemek yerinde olacaktır. Gerek döneme damgasını vuran anti-emperyalist toplumsal hareketliliğin varlığı gerekse de DİSK kurucularının TİP içerisinde sosyalist fikirlerle tanışmaya başlamaları daha önce yararlandıkları ABD menşeli yardımların tam karşısına geçmeleriyle sonuçlanmıştır (Çelik, 2020: 195). Bir diğer deyişle, "DİSK, içindeki sosyalist-komünist unsurların etkisiyle, bilinçli bir anti-emperyalist çizgi izle[miş]...; ABD emperyalizminin dünyadaki saldırganlığına karşı çık[miş]... [ve] Türkiye'deki üslerinin kapatılmasını iste[miştir]" (Koç, 2009: 29).³³

TÜRK-İŞ'in merkez yönetimince benimsenen partiler üstü politika anlayışının İngiliz gizli belgelerinde yüzeysel bir şekilde ele alındığını, dolayısıyla, bu anlayışın arkasındaki politik motivasyonların eksik kaldığını belirtmek yerinde

olacaktır. Gerek TÜRK-İŞ merkez yönetimi ile konfederasyon üyesi bazı sendika yönetimleri arasındaki görüş farkları gerekse de partiler üstü politika anlayışının kendisi Türkçe kaynaklarda da işlenmiştir. Güzel (1996: 236), partiler üstü politika anlayışının “sözde” olduğunu, gerçekte ise “Amerikancı sendikacılığın Türkiye’deki uzantısı olan TÜRK-İŞ [yönetiminin...] devrimci ve radikal sendikaları bünyesinden atmak için fırsat kolladığını”, partiler üstü sendikacılık politikasını da bu doğrultuda kullandığını belirtmiştir. Benzer bir görüşü ileri süren Işıklı (2005: 539) ise, TÜRK-İŞ yönetiminin toplumsal muhalefetle, özellikle de TİP’le arasında mesafe koymak için böyle bir yol izlediğini, partiler üstü politika ilkesinin “...bağımsız ve birleşik bir siyasal işçi hareketi kurulması fikrinin karşıtı anlamına geldiğini...” ifade eder.

Britanyalı diplomatların 15-16 Haziran olaylarını “askeri darbenin önünü açmak için planlanmış bir komplo” olarak değerlendirmesi ilginç olmakla birlikte, aslında pek de yabancı olmadığı ve siyasal iktidarların türlü olaylar karşısında sıklıkla başvurduğu bir gerekçelendirme biçimi olarak düşünülebilir. Bu tür değerlendirmelere aşına olmamız bir yana, şu hatırlatmayı da yapmak gerekir: 15-16 Haziran direnişinin arka planında mutlaka bir akıl aranacaksa, o akli sınıflar mücadelesinin tarihsel belleğinde- yani, sınıf deneyiminde- aramak gerektiğini ifade etmek gerekir. Bir başka ifadeyle, 15-16 Haziran 1970’in arka planında Türkiye işçi sınıfının sendika seçme özgürlüğüne sahip çıktığının, dolayısıyla radikalleştığının göstergeleri olarak okunabilecek işyeri işgal eylemlerinin olduğunu söylemek mümkündür. 1968 yılındaki Kavel, 1969’da gerçekleşen Singer, Demirdöküm ve Gamak ile 1970 yılında vuku bulan Sungurlar ve ECA direnişleri “15-16 Haziran işçi direnişinin hazırlayıcısı ve habercisi” olmuşlardır (Aydın, 2020: 58).

İngiliz gizli belgelerinde Türkiye’deki emek örgütlerine ilişkin o kadar detaylı bilgi mevcuttur ki, o belgelerde Türkiye’deki hakim sendikacılık anlayışının son derece ayırt edici bir özelliğine rastlamak mümkün olmuştur. Buna göre Türkiye’de sendikalar üye sayısını arttırmaktan ve işçi sınıfının alt tabakalarını kapsamaktan daha çok, yüksek ücret alan görece vasıflı emek gücünü üye yapmaya odaklanan bir anlayışa sahiptirler. (FCO-9/643, Note on Labour Affairs in Turkey, 30.01.1968). İngiliz istihbaratçılarınca o gün yapılan bu tespitin hala geçerli olduğunu söylemek durumundayız, zira bugün de benzer bir tabloyla karşı karşıyayız: Türkiye’de sendikal faaliyet, genel olarak, işçi sınıfının genelinin değil üyelerinin çıkarlarını maksimize etmekle yetinen bir alanla sınırlıdır (Urhan, 2005: 68).

İkinci bölümde yer verdiğimiz ve Teknik Ressamlar ve Birleşik Teknik Emekçiler Sendikası’nın Tez-Büro İş’e, Ulusal Grafikerler Sendikası’nın ise Basın-İş’e

yaptığı nakdi yardımlar politik düzlemde değerlendirilmesi gereken önemli olaylardır. İngiliz tarafının yardımlar esnasındaki tutumu düşünüldüğünde sendikal örgütlerin esas itibarıyla anti-komünizm politikası ekseninde değerlendirildikleri açıktır; çünkü Türkiye'deki sendikaların cephe örgütü olup olmadığının detaylı bir şekilde soruşturulduğu ve yardımlara buna göre olur verildiği, düzenlenen belgelerde net olarak görülmektedir. Herhangi bir endüstriyel eylemin içerisinde olan işçilere ya da o işçilerin örgütlü olduğu sendikaya çok cüzi miktarlarda dahi yardım yapılması gündeme geldiğinde, o işçilerin veya sendikanın sosyalist solla bir bağlantısının olup olmadığı araştırılmakta, dahası o bağlantının varlığı ya da yokluğu belirleyici kriter haline gelmektedir. Hatta Ulusal Grafikerler Sendikası'nın Basın-İş'e yapmayı düşündüğü yardım öncesinde yapılan yazışmalarda da görülebileceği üzere, Basın-İş'in "ayrılıkçı sendika", yani TÜRK-İŞ'ten ayrılan sendikaların arasında olması bile olumsuz bir imaj yaratmaya yetmektedir. Bu durumda sendikalar arası dayanışma mekanizmasının sendikalarla sınırlı olmayan, çok yönlü ve aslında bir dış politika enstrümanı olduğunun altını çizmek gerekir. Belgelerde net olarak görüldüğü üzere nihai karar verici aslında İngiliz devletidir.

Türkiye'de o yıllarda yükselişte olan anti-emperyalist eylemlerden dikkat çekenleri metin içerisinde aktarmıştık. Britanyalıları göre bu eylemlerdeki ideolojik-politik motivasyon milliyetçiliktir. Bu tespitin zaman zaman yabancı düşmanlığı gibi ifadelerle de güçlendirildiğini, dolayısıyla anti-emperyalizm ile milliyetçilik arasında herhangi bir ayırım gözetilmediğini söylemek mümkündür.

Sonuç olarak, Türkiye'yi konu edinen İngiliz gizli belgeleri incelendiğinde göze ilk çarpan şey Britanya'nın Türkiye'yi yakından takip etmeye devam ettiğidir. Emperyalist hiyerarşinin zirvesinde yer aldığı yıllar çoktan geride kalmış olsa da, yüzyılların birikimi olan siyasi kültürü ve o kültürün getirdiği stratejik bakış açısını, kendi içerisinde tutarlı bir dış politikayla birlikte o belgelerde görmek mümkündür. İngiliz çıkarlarını ilgilendiren Türkiye'nin de dahil olduğu geniş bir bölge Britanyalı istihbaratçılar ve diplomatlarca sürekli takip edilmiş ve düzenli olarak raporlanmıştır. Raporların büyük çoğunluğu çarpıcı yorum ve değerlendirmelerden uzak, yalın aktarımlardan ibaret olsa da, 1967-71 yılları arasında Türkiye'de gerçekleşmiş hemen her sosyal veya siyasi olayın itina ile takip edilip bildirildiğini görmenin emperyalist bir kültüre tanıklık etmek anlamına geldiğini, bu tanıklığın ise şaşırtıcı ve biraz da endişe verici olduğunu vurgulayarak bitirelim.

Sonnotlar

¹ 1960'lı ve 70'li yıllarda Türkiye işçi sınıfının örgütlü gücünü arttırmasını ve bu gelişmeye paralel olarak birçok sosyalist siyasi öznenin doğuşunu ve güçlenişini sadece 1961 Anayasasının sağladığı özgürlükçü ortama bağlamak, kuşkusuz, yanıltıcı olacaktır. 1950'li yıllardaki işçi hareketlerini ele alan ve esas itibarıyla bir metodoloji tartışması yürüttüğü çalışmasında Koçak (2008) bu yanılgıya da dikkat çeker ve söz konusu dönemin Türkiye işçi sınıfının oluşumunda kritik bir uğrak olduğunu belirtir. Koçak'a (2008: 83) göre "1950'lerle 60'lar arasında bir kesintiden, kopuştan çok sürekliliğ[e]" vurgu yapılmalıdır. Bu bağlamda 1960 sonrasında yükselen işçi hareketlerinin arka planında onu önceleyen bir sınıf deneyiminin olduğu söylenebilir. Benzer şekilde Algül (2013: 34) de, 1960 sonrasında işçi sınıfının sendikal haklarına kavuşmasını "sosyal demokrasi rüzgarının etkisindeki CHP[‘ye] ve bürokratik reformizm[e]" bağlamanın yanlışlığına dikkat çekip, sendikal hareketin söz konusu süreç içerisindeki mücadelesinin önemine vurgu yapar. Bununla birlikte, 27 Mayıs 1960 sonrasında oluşan siyasi konjonktürün işçi sınıfı muhalefetinin önünü açan bir gelişme olduğu da açıktır. "Sendikaların demokrasinin vazgeçilmez unsurları olarak kabul edilm[eleri], işçi hakları[nın] anayasal olarak tanınm[ası]" ve sendika yöneticileriyle militanları[nın] özgürce eylemler örgütleyebilme[leri] de bu durumun göstergeleri olarak değerlendirilebilir (Güzel, 1996: 226).

² Çalışmada kullanılan resmi belgelerin tamamı Dışişleri ve İngiliz Milletler Topluluğu Bakanlığı (Foreign and Commonwealth Office-FCO) kayıtları arasından seçilmiş ve İngiliz Ulusal Arşivi'nden (National Archives) temin edilmiştir. Söz konusu raporların önemli bir kısmı elçilik içi yazışmalar ile elçilikten Londra'ya gönderilen anlık telgraf bildirimlerinden oluşmaktadır. *Yıllık rapor* ("annual report/review") ve *iç durum* ("internal situation") adı altındaki raporlar bu kapsamdadır. Bunların dışında, Türkiye'deki sendikal hareketin ya da işgücünün durumuna ilişkin doğrudan değerlendirmeler ise genel olarak çalışma ataşesi raporları aracılığıyla yapılmıştır. Kaynakça kısmında yer alan *Çalışma ataşesinin Türkiye turu* ("*Labour Attache's Tour of Turkey*") ve *Çalışma ataşesinin Türkiye ziyareti raporu* ("*Report of Visit of Labour Attache to Turkey*") gibi belgeler ise bu tip kaynaklara örnek gösterilebilir.

³ 1967-1971 yılları arasında Britanya'da iki farklı hükümet işbaşı yapmıştır. 1964-70 yılları arasında İşçi Partisi iktidardayken, 1970 yılında yapılan seçimleri Muhafazakar Parti kazanmış ve iktidara gelmiştir. Ancak 1967-71 yıllarını kapsayan İngiliz gizli belgelerinde bahsi geçen siyasi iktidar değişikliğinin izlerini gördüğümüzü söyleyemeyiz. Bir diğer deyişle, iç politikadaki kuvvetli görüş ayrılıklarının -son tahlilde bir dış politika alanı olan- Türkiye emek hareketi özelinde yapılan değerlendirmeleri etkilemediği ifade edilebilir.

⁴ Britanyalı diplomatlar Türkiye'deki siyasi gelişmeleri değerlendirirken, başta Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) olmak üzere güç sahibi ve devlet geleneğinin temsilcisi olarak görülen kesimleri "establishment" olarak kavramsallaştırmışlardır. "Müesses nizam" ifadesini bu ifadenin Türkçe karşılığı olarak kullandım.

⁵ Britanya'nın Türkiye'deki anti-emperyalist eylemlerden ve Türkiye işçi hareketinin sosyalistlerin etkisine açık hale gelmesinden endişe etmesi 1960'ların ikinci yarısına tekabül eden bir eğilimdir. Britanyalı yetkililer, 1960'ların başları itibarıyla, Türkiye burjuvazisinin anti-komünist çizgisinin gerçek bir tehditten ziyade "evham"dan kaynaklandığını düşünmektedirler. 1963 tarihli bir elçilik raporunda, sosyalistlerin TİP'e hakim olduğuna dair iddialara yönelik olarak "Türkiye'de doğru ya da yanlış olduğuna bakılmaksızın herhangi bir radikal muhalefeti etkisizleştirmek için kullanılan en kolay yol bu suçlamadır" ifadesi geçmektedir (FO 371/169559'dan aktaran Çelik, 2010b: 339-340). Oysaki, bu çalışmada da görülebileceği üzere, Britanyalıların 1967-71 yılları arasındaki TİP ve sosyalistler arasındaki ilişkilere dair görüşleri değişmiştir. Britanya hükümetinin 1960'ların ikinci yarısından itibaren daha anti-komünist bir çizgiye sahip olduğu, bir başka ifadeyle, Türkiye'deki egemen sınıfların endişelerini paylaştığı söylenebilir.

⁶ Metinde "sound forces" ifadesi kullanılmıştır.

⁷ Yön Dergisi "zinde güçler" adını verdiği asker ve sivil aydınlar aracılığıyla toplumun yukarıdan aşağıya doğru dönüşümünü öngörmüş ve bu doğrultuda yayınlar yapmıştır. Öngörülen dönüşümün yeni bir anayasa yapma hedefinin ötesine geçmesi ve toplumun iktisadi ve sosyal yapısını değiştirmesi gerektiği fikrinde olan Avcioğlu ve arkadaşlarının siyasal söylemi, Atılgan'a (2018: 61) göre, "sosyalizme eklenmiş bir Kemalizm" olarak tanımlanabilir. Yine aynı yazar, Avcioğlu'nun siyasi tezlerini bütünlüklü bir biçimde kaleme aldığı "Türkiye'ni Düzeni" adlı eseri için ise, "'Türkiye'nin Düzeni' hacminde ve ağırlığında hiçbir yapıt adından onun kadar söz ettirememiştir" diyerek Avcioğlu'nun ve çalışmasının Türk siyasi hayatı üzerindeki etkilerine dikkat çekmiştir (Atılgan, 2019: 281).

⁸ Söz konusu dönemde üçüncü dünyaçılık olarak adlandırılan ve ABD ile SSCB'nin öncülük ettiği blokların dışında üçüncü bir uluslararası dayanışmayı öngören bu siyasi akım uluslararası düzeyde de oldukça etkili olmuş; Arap dünyasında, Hindistan ve Çin gibi dönemin az gelişmiş ama büyük potansiyelli Asya ülkelerinde ve de Orta ve Güney Amerika'da belirli bir ivme kazanmıştır. Az gelişmiş ekonomilere sahip ülkelerde ortaya çıkan bu akımda işçi sınıfının egemenliğinde kurulacak bir iktisadi ve politik sistem değil; ulusal sınıflara dayanan ve devlet öncülüğünde gerçekleştirilecek bir ulusal kalkınma stratejisiyle emperyalist tahakkümden kurtulmak hedeflenir (Doğan, 2017: 293-4).

⁹ 1967-71 yılları arasında AP ile MHP arasında kurumsal düzeyde bir ittifak politikası yoktur. Bir başka deyişle, Milliyetçi Cephe (MC) hükümetlerinin kurulacağı yıllar henüz gelmemiştir. Bu anlamda o dönemki İngiliz gizli belgelerinde geçen "şiddet yanlısı MHP" ve "şiddet karşıtı Demirel" ifadelerini kurumsal düzeyde yanlışlayacak gelişmeler henüz yaşanmamış olabilir. Ancak kurumsallaşmamış olsa dahi anti-komünizm temelinde şekillenen AP ile MHP arasındaki iyi ilişkilerden hiç bahsedilmemesi –belgelerin detay düzeyi düşünüldüğünde- dikkat çekicidir.

¹⁰ Söz konusu yıllar itibarıyla Demirel'in Adalet Partisi'ndeki liderliği netleşmemiştir ve Sadettin Bilgiç'in önderliğindeki muhalif kesim parti içerisinde ciddi bir güç odağı olarak değerlendirilmektedir (Birand, 1994a). İngiliz gizli belgelerinde geçen "Adalet Partisi'nin sağ kanadı" ifadesi bu kesim için kullanılmaktadır.

¹¹ Bu noktada birtakım istisnalardan bahsedilebilir. Birinci Erim Hükümeti'nin programında, petrol yasasının ulusal çıkarlara aykırı maddelerinin değiştirileceği, bor ve benzeri stratejik kaynaklar söz konusu olduğunda ulusal çıkarların esas alınacağı, madencilik faaliyetlerinin devlet tarafından kontrol edilmesi ilkesi çerçevesinde yeniden düzenleneceği ve de yabancı sermayenin yatırım yapmasına hükümetin kalkınma planında belirlenen hedefler dâhilinde izin verileceği vurgulanmıştır (FCO-9/1468, New Government Programme, 17.12.1971: 1-2). Britanyalılar hükümet programındaki bu tür maddeleri Türkiye'nin geleneksel devlet idaresine ve siyasetine nüfuz etmiş olan ve yabancıların ekonomik sömürsünden sürekli şüphe duyan iktisadi milliyetçiliğe bağlamışlar ve Erim hükümetinin, yabancı yatırımı kabul etme konusunda eski Adalet Partisi Hükümeti'nden çok daha katı koşullar belirlemiş olmasından yakınmışlardır. Üstelik bu yakınma somut yatırımlarla da ilişkilendirilmiş; petrol depolama şebekesinin kamulaştırılması gibi bir durum söz konusu olursa İngiliz şirketleri olan British Petrol (Bp) ve Shell'in; maden yataklarının mülkiyeti ile ilgili özel mülkiyeti kısıtlayıcı bir düzenleme yapılırsa da Rio Tinto-Zinc'in -Türkiye'de faaliyet gösteren- yan kuruluşunun bundan olumsuz etkileneceği belirtilmiştir (FCO-9/1468, State Visit to Turkey, 19.10.1971: 3-4).

¹² 1966 tarihli Paşabahçe Grevini "eşine ender rastlanan bir dayanışma örneği" olarak niteleyen Koçak (2014: 309), grev sırasında birçok sendikanın Petrol-İş'in liderliğinde bir araya gelip dayanışma amaçlı bir komite oluşturduğunu; bu sayede hem Paşabahçe işçisinin eylemine somut destek sunulduğunu, hem de basın açıklamaları aracılığıyla grevin daha görünür kılındığını ifade etmektedir.

¹³ Söz konusu dönemde TÜRK-İŞ Genel Başkanı olan Seyfi Demirsoy ve Genel Sekreter Halil Tunç aslında AP'den çok CHP'ye yakın isimlerdir. İki ismin de "makulü ve makbulü" temsil eden ve devletle/hükümetle iyi ilişkiler kurma üzerine inşa edilmiş sendikacılık anlayışları dolayısıyla AP yanlısı gibi algılandıkları söylenebilir. Gerek Demirsoy gerekse de Tunç 1960 yılındaki TÜRK-İŞ Genel Kurulunda "ılımlı CHP'liler olarak" DP iktidarının üzerlerinde mutabık kaldıkları isimlerdir (Çelik, 2010b: 487-488).

¹⁴ CHP'nin sözü edilen başarısını o dönem filizlenmeye başlayan sosyal-demokrat hareketten bağımsız ele almamak gerekir. "Sosyal demokrat sendikacılık hareketinin kökleri[nin] 1966'da CHP'de 'ortanın solu' hareketinin başlaması ve Bülent Ecevit'in partinin genel sekreteri olmasıyla başlayan yıllara dayan[dıran]" Işıklı (2003:99), dönemin Çalışma Bakanı olan Ecevit'in TÜRK-İŞ üzerinde etkili olduğundan bahseder. Bununla birlikte sosyal demokrat sendikacılık anlayışının daha görünür olması ve kendisini duyurması ise 1971 yılının Ocak ve Temmuz aylarında TÜRK-İŞ yönetim kurullarına sunulan iki ayrı raporla mümkün olmuştur. Bunlar sırasıyla, TÜRK-İŞ'e üye ve genel başkanları "öteden beri CHP'li olarak bilin[en]" dört sendikanın (Petrol-İş, Genel-İş, Yol-İş ve Türk Deniz Ulaş-İş) hazırladıkları *1971 Türkiye'sindeki İşçi Hareketi*

ve *Sendikalarımızın Ortak Reform Yolları Üzerine Eleştiriler ve Araştırmalar* adlı çalışma ile yukarıda isimler anılan dört sendikanın yanına yine TÜRK-İŞ üyesi sekiz sendika (Besin-İş, DYF-İş, Ges-İş, Kristal-İş, Sağlık-İş, TEZ-BÜRO-İş, Türk Harb-İş ve T. Oleyis) daha eklenmesiyle ortaya çıkan ve kamuoyunda *12'ler Hareketi* olarak bilinen sendikaların kaleme aldıkları *Türk İşçi Hareketi İçin Sosyal Demokrat Düzen* isimli bir diğer çalışmadır (Işıklı, 2003: 100). Bahsi geçen çalışmalardan ikincisinin sendikal hareketin gündeminden veya sendikacılığın sorunlarından çok daha ötesine taşan sosyal-demokrat bir siyasi partinin programıymışçasına kapsamlı bir biçimde hazırlandığı söylenebilir. 12'ler Hareketinin hazırladığı bu rapor, işçi hareketinin amaçlarından kalkınma ve sanayileşme politikalarına, yer altı kaynaklarından yabancı sermaye meselesine, tarım ve toprak sorunlarından sosyal güvenlik alanına kadar pek çok alana dair sosyal-demokrat dünya görüşünden değerlendirmeler içeren bütünlüklü bir programa tekabül eder. Raporda (1971: 9-17) sosyal demokrat sendikacılık hareketinin hem kapitalizmden hem de Marksizm'den farklı bir üçüncü yol gibi sunulması ve bu yolun tartışılan hemen her alan için özenle vurgulanması oldukça dikkat çekicidir. Dikkat çekici olan bir diğer nokta ise Türk işçisinin haklarına sınıf çatışmalarına başvurulmadan kavuştuğu yönündeki resmi tezin tekrar edilmesidir (Besin-İş, DYF-İş, Genel-İş vd., 1971: 58).

¹⁵ Bu belgede bahsi geçen "illegal grev" 1966'daki Paşabahçe Grevi olup, dönemin TÜRK-İŞ yönetimi başlangıcında destek verdiği bu eyleme zamanla desteği kesmiş, hatta eylemin karşısında konumlanmaya başlamıştır. TÜRK-İŞ'in Şişecam yönetimiyle imzaladığı protokoldeki bazı maddeler -işçilerin talepleriyle kıyaslandıklarında -oldukça geri hükümler içerdiğinden işçiler bu duruma sert tepki göstermiş ve süreç TÜRK-İŞ yönetiminin greve karşı tutumunda tam ters yönde bir değişikliğe yol açmıştır (Koçak, 2014: 300-301).

¹⁶ Bahsi geçen yasanın tam adı "274 sayılı Sendikalar Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve 31 inci maddesine bir bend ile bu kanuna 3 geçici madde eklenmesi hakkında Kanun" olup, ilgili metinlerde "1317 sayılı kanun" olarak anılmaktadır.

¹⁷ Burada bahsi geçen gecikme AP iktidarının taktik bir hamlesiyle ilgilidir. TÜRK-İŞ'in yasa teklifi seçim arifesinde hazırlanıp meclise sunulduğundan o dönem iktidar olan AP böyle bir teklifi yasalaştırmak için seçimlerin yapılmasını beklemiştir (Aydın, 2020: 124).

¹⁸ TÜRK-İŞ'in DISK'li sendikacıları işçileri kışkırtmakla suçladığı bilinmektedir. O dönemin gazetelerine yine TÜRK-İŞ tarafından verilen bir ilanda, 15-16 Haziran eylemlerinde "can ve mal güvenliğinin tehdit [...] ekmek kapı[sı] olan fabrikaların tahrip" edildiğinden bahsedilmekte; eylemleri teşvik edenlerin ise "militan komünistler ve onların işbirlikçileri" olduğu iddia edilmektedir (Öztürk, 2001:87)

¹⁹ Metinde "admirable" ifadesi kullanılmıştır.

²⁰ Britanyalı yetkililerin USAID hakkında takındıkları bu olumlu tutum, ABD'nin Türkiye sendikal hareketine müdahalesine verilen bir destek olarak düşünülebilir. Ancak bu durumdan hareketle, ABD ve Avrupa sendikacılığının Türkiye emek hareketine müdahalede her daim uzlaştığını söylemek doğru olmayacaktır. Bir dönem TÜRK-

İŞ'in Avrupa Verimlilik Ajansı'ndaki (EPA) temsilciğini de üstlenen sendika uzmanı Sina Pamukçu 1960'ların başları itibarıyla ABD ve Avrupa sendikalarının aralarında rekabetten ve bu rekabetin Türkiye'deki eğitim faaliyetleri üzerindeki etkilerinden bahsetmektedir (Çelik, 2010a: 88).

²¹ TÜRK-İŞ'in aldığı ABD menşeli yardımlar DİSK kurulmadan önce de sendikal çevreler tarafından eleştirilmiştir. O dönemde TÜRK-İŞ yönetimine muhalefet eden daha radikal sendikacıların görüşlerine yer verilen Sosyal Adalet dergisinde " bu işlerin uluslararası işçi dayanışması adına... yapıldığını[n] düşün[ülmesinin] biraz saflık ol[acağı]...; "...bu yardımların arkasında politik amaçların gizlendiği..." ve "...Amerikanın ve Batı Almanyanın Ortadoğu hakkındaki genel stratejisi ile, Türk sendikacılığına bu el uzatış arasında sıkı bağlar bulunduğ... " ifade edilmiştir. Söz konusu yazı şöyle devam etmektedir: "İşçi sınıfımızın politika dışı kalması noktasında, bu iki devletle hakim sınıflarımız arasında tam bir görüş birliği bulunduğunu tahmin etmek zor değildir" (*Sosyal Adalet*, 1963).

²² USAID tarafından TÜRK-İŞ'e yapılan yardımlar DİSK'in kuruluş gerekçeleri arasında da yer almaktadır. Bu konunun bir kuruluş gerekçesi olacak kadar öne çıkmasında sosyalist aydınların etkisine vurgu yapan Çelik'e (2020: 195) göre, "TİP'in anti-Amerikancı ve anti-emperyalist siyaseti [ile] o dönemde dünyada ve ülkemizde yükselen ABD aleyhtarı politik iklim" böyle bir sonucun ortaya çıkmasına yol açmıştır.

²³ "Cephe örgütü" ifadesi birden fazla belgede geçmekte ve fakat söz konusu ifadenin kapsamına dair herhangi bir tarif yapılmamaktadır. Ancak, raporlardan anlaşıldığı kadarıyla, Türkiye'deki sosyalist siyaset unsurları hep birlikte bir cephe; DİSK, TİP, FKF, TÖS, TKP gibi farklı kurumsal yapılar ise o cephenin örgütleri olarak düşünülmektedir. Dolayısıyla burada bileşenleri, hedefleri programı net olarak belirlenmiş kurumsal-örgütsel manada gerçek bir cepheden söz edilmemektedir.

²⁴ İlgili belgede Basın-İŞ'in neden "ayrılıkçı sendika" olarak nitelendiğine dair herhangi bir ibare yoksa da, söz konusu nitelemenin, Basın-İŞ'in TÜRK-İŞ'ten ayrılıp DİSK'in kuruluşunda yer almasıyla alakalı olduğunu tahmin etmek güç değildir. Basın-İŞ DİSK'i kuran beş sendika arasında yer almakta olup, "12 Şubat 1967'de toplanan Olağanüstü Genel Kurul'da Basın-İŞ'in Türk-İŞ'ten ayrılması ve DİSK'in kurucu üyesi olması oybirliği ile kabul edil[miştir]" (Çelik, 2020: 151).

²⁵ Bahsi geçen stratejik ayrışmanın sendikalar üzerinde de yansıması olmuş; o dönem TİP ile yakın ilişki içerisindeki DİSK'li sendikacılar işçi sınıfının öncülüğüne vurgu yapan "sosyalist devrim" stratejisine yakın durmuşlar, asker ve sivil aydın kesimlerin devrimci rolünü öne çıkaran "milli demokratik devrim" tezini ise eleştirmişlerdir. (Şafak, 2018: 674).

²⁶ O dönemde TİP'ten bağımsız milletvekili seçilen Çetin Altan'ın 17 Şubat 1968 tarihinde Meclis kürsüsünde Nazım Hikmet ile ilgili yaptığı konuşma sonrasında AP milletvekillerinin saldırısına maruz kalması da (Birand, 1994b) raporlara eklenmiştir.

²⁷ Daha sonra Mili Güven Partisi adını alacak bu parti anti-komünist çizgisini kuvvetlendirerek sürdürmüştür.

²⁸ Barış gönüllüleri ya da belgelerde geçen adıyla “Peace Corps” sıradan bir sivil toplum hareketi olmanın ötesine geçmiş, adı ajan faaliyetleriyle birlikte anılan (Soysal, 2015), bu özelliği dolayısıyla da dönemin anti-empyralist hareketlerinin özellikle de devrimci gençlerin tepkisini çeken bir yapılanmadır.

²⁹ Türkiye Harb-İş Federasyonu söz konusu dönemde Adana’daki İncirlik Üssü de dahil olmak üzere toplam 39 işyerinde grev kararı almış (Ant, 1967a); fiili sürecin -dolayısıyla da eylemliliğin- başlaması üzerine ise ABD’li yetkililer “Türkiye’de NATO tatbikatı yapılacağını... [ve] grevin devam etmesi halinde tatbikatın aksayacağını ileri sür[müşlerdir]. Bunun üzerine Tumpene Company’e karşı yürütülen grev -milli güvenlik gerekçe gösterilerek- Bakanlar Kurulu kararı ile ertelenmiştir. Bu erteleme hem “grev kırılcılığı” hem de “kendi vatandaşlarının haklarını değil Amerikalıların haklarını savunmak” olarak nitelenmiş ve dönemin başbakanı Demirel sert sözlerle eleştirilmiştir (Ant, 1967b).

³⁰ Petrol-İş sendikasına üye işçiler, toplu sözleşme görüşmelerinde anlaşma sağlanamaması üzerine, Mobil, Bp ve Shell’e ait işyerlerinde 4 Şubat 1971 tarihinde greve başlamıştır. TÜRK-İŞ Genel Merkezinde konfederasyon yönetiminin de katıldığı bir basın toplantısıyla eylemin detayları hakkında kimi bilgiler verilmiş ve dönemin Petrol-İş Genel Başkanı İsmail Topkar işçilerin haklarını vermeyen yabancı petrol şirketlerinin “millileştirilmesini ya da devletleştirilmesini” talep etmiştir (*Cumhuriyet*, 1971).

³¹ 16-21 Mart 1970 tarihleri dönemin devrimci gençlik örgütlerince bağımsızlık haftası olarak ilan edilmiş, eylemler de o kapsamda yapılmıştır.

³² ABD menşeli yardımlar söz konusu olduğunda, sürecin başından beri karşı tutum alan ender sendikacılardan biri Şaban Yıldız’dır. TÜRK-İŞ’in ve TİP’in kurucuları arasında yer alan Yıldız, henüz 1965 yılında, “AID yardımının milli bağımsızlığımıza, ekonomik, sosyal kalkınmamıza ve gelişmemize en büyük engel olduğun[u]” ifade ederek, TÜRK-İŞ yönetiminin ABD seyahati teklifini kesin bir dille reddetmiştir (*Sosyal Adalet*, 1965)

³³ USAID yardımları 1960’lı yılların başları itibarıyla gündeme geldiğinde TİP’in meseleyi nasıl ele aldığı ise tartışmalıdır. O dönem TÜRK-İŞ’te eğitim ve araştırma müdürü olarak çalışan ve aynı zamanda TİP üyesi olan Sina Pamukçu kendisiyle yapılan bir söyleşide “TİP’in böyle bir karar alıp almadığını anımsam[adığını]”, “sendikacılar[ın] da hangi üyelerinin hangi seminerlere katıldıkları üzerinde durm[adıklarını]” ifade etmektedir (Çelik, 2010a: 96). Buna karşın, TİP kurucularından sendikacı Şaban Yıldız “Türkiye İşçi Partisi Merkez Yönetim Kurulu[’nun], AID aracılığıyla ABD’ye çağrılan TİP üyelerinin bu davete icabet etmesini yasakla[dığını] söylemektedir (Kurdakul, 1966: 42 aktaran Koç, 2019). Öztürk (2001: 507) ise -Şaban Yıldız’ı destekler nitelikte- İbrahim Güzelce’nin, partisi TİP’in onayı veya izni olmaksızın “ABD’nin davetine icabet et[tiğini] ve bunun için TİP’den istifa et[tiğini]” yazmaktadır.

Kaynakça

AFCO-9/1468. *Turkey: Demirel Corruption Allegations* (by R. G. Short to G.S. Wright), 16.11.1971.

Ahmad F (2010). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul :İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Algül S (2013). *Türkiye’de Sendika-Siyaset İlişkisi: DİSK Örneği (1967-1975)*. (Basılmamış Doktora Tezi).İstanbul:Marmara Üniversitesi

Ant (03/10/1967). Grev Ertelemesi AP İçin Yüzkarasıdır. http://www.tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/ant-haftalik/Ant%20-%20Haftalik%20-%20C-2%20-%20Sayi%20-%20040.pdf, Son Erişim Tarihi: 15/06/2020.

Ant (26/09/1967). Amerikan Üssü’ünde Kavga. https://www.tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/ant-haftalik/Ant%20-%20Haftalik%20-%20C-2%20-%20Sayi%20-%20039.pdf, Son Erişim Tarihi: 15/06/2020.

Atılğan G (2008). *Yön-Devrim Hareketi*. İstanbul: Yordam Kitap.

Atılğan G (2019). *Bilim ile Siyaset Arasında ‘Türkiye’nin Düzeni’*. İçinde: G. Atılğan (der), *Mühürler,: Türkiye Sosyalist Hareketinden Eserler* , İstanbul: Yordam Kitap, 281-328.

Aydın Z (2020). *İşçilerin Haziranı 15-16 Haziran 1970*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Besin-İş vd. (1971). *Türk İşçi Hareketi İçin Sosyal Demokrat Düzen, İlkeler, Amaçlar,Yöntem*. Ankara: Yay.y.

Birand M A (1994a). DEMİR-EL, *12 Mart İhtilalin Peşesinde Demokrasi* (Beşinci Bölüm). https://www.youtube.com/watch?v=vXbqTm8ySpE&list=PL19EshdPt3R_okjpo0R4l_ApHg54V327Q&index=5 , Son Erişim Tarihi: 15/08/2019.

Birand M A (1994b). Sağ-Sol, *12 Mart: İhtilalin Peşesinde Demokrasi* (Altıncı Bölüm). https://www.youtube.com/watch?v=n0EBclo4d4U&list=PL19EshdPt3R_okjpo0R4l_ApHg54V327Q&index=6 , Son Erişim Tarihi: 15/08/2019.

Cumhuriyet (05/02/1971). Yabancı Şirketlerde Petrol Grevi Başladı. 1.

Çelik A (2010a). *Sina Pamukçu ile Sendikalı Yıllar Maden-İŞ, TİP, TÜRK-İŞ ve DİSK’ten Anılar*. İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.

Çelik A (2010b). *Vesayetden Siyasete Türkiye’de Sendikacılık (1947-1967)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çelik A (2018). DİSK’in Kuruluş ve Varoluş Yılları (1966-1970). *Çalışma ve Toplum*, 57, 617-663.

Çelik A (2020). *DİSK Tarihi Kuruluş Direniş Varoluş 1. Cilt 1967-1975*. DİSK Yayınları No: 78. İstanbul: Yay.y.

Doğan E (2017). Socialism and Nationalism in the Third World in the Age of Third Worldism, *METU Studies in Development*, 44, 281-300.

Erdoğdu S (2006). *Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Sendikacılık*. Ankara: İmge Kitabevi.

FCO-/1467 *Turkey: Internal Security* (by R. G. Short to P. R. Fearn), 20.04.1971.

FCO-9/1468. *New Government Programme* (by Roderick Sarell to Foreign and Commonwealth Office), 17.12.1971

FCO-9/1090. *Disturbances in Istanbul during the United States Sixth Fleet Visit* (R. A. Burrows to J. C. Edmonds), 18.02.1969.

FCO-9/1090. *Sir Allen's Valedictory Despatch* (by Roger Allen to Michael Stewart) 15.07.1969.

FCO-9/1090. *The Dirty Washing of People's Republic Party* (R. G. Short to G. M. O'Brien), 22.12.1969.

FCO-9/1308. *Annual Review 1969* (by Roderick Sarell to Michael Stewart), 01.01.1970.

FCO-9/1311. *Student Unrest* (by R. A. Burrows to P. R. Fearn), 26.03.1970.

FCO-9/1311. *Student Unrest* (by R. G. Short to P.R. Fearn), 23.03.1970.

FCO-9/1312. *DİSK Confederation of Revolutionary (or Radical) Workers' Trades Unions* (by... to J. M. O. Snodgrass), 07.07.1970.

FCO-9/1312. *Labour Troubles in Turkey* (by J. C. Edmonds to J. M. O. Snodgrass), 23.06.1970

FCO-9/1312. *Martial Law in Istanbul* (by R. A. Burrows to R.A.R. Barltrop), 29.06.1970.

FCO-9/1312. *More Troubles Ahead in Turkey* (in The Economist), 1970.

FCO-9/1312, *Report of Visit of Labour Attache to Turkey 30 July-6 Agust 1970* (O. J. Skinner to ...), ? .08.1970.

FCO-9/1312. *Situation in Istanbul Area* (by Mr. Burrows to Foreign and Commonwealth Office), 17.06.1970

FCO-9/1312. *Turkish Internal Situation* (by Mr. Edmonds to Foreign and Commonwealth Office), 17.06.1970(a).

- FCO-9/131. *Turkish Internal Situation* (by Mr. Edmonds to Foreign and Commonwealth Office), 17.06.1970(b).
- FCO-9/1466. *Turkey: Annual Review for 1970* (by Roderick Sarell to Sir Alec Douglas), 31.12.1970.
- FCO-9/1467. *Turkey: Internal Political Situation* (by Roderick Sarell to Foreign and Commonwealth Office), 12.02.1971.
- FCO-9/1467. *Turkey: Internal Situation* (by R. G. Short to P. R. Fearn), 19.02.1971.
- FCO-9/1467. *Turkish Oil Workers Strike* (in Financial Times), 05.02.1971.
- FCO-9/1468. *'Our Radio' Broadcasts to Turkey*, ME/3799/C/2, 17-23.09.1971.
- FCO-9/1468. *State Visit to Turkey: Mr. Godber's Talk with Mr. Olcay*. Supplementary Notes on Turkey and Anglo-Turkish Relations, 19.10.1971.
- FCO-9/146. *The Performance of the Generals* (by... to D. J. C. Mechan), 14.08.1971.
- FCO-9/1468. *Turkish Army in Political Impasse* (by Antony McDermott in The Guardian, 29.11.1970).
- FCO-9/614. *Annual Report 1966* (by A.D.F.P. Pemberton-Pigott to George Brown), 02.01.1967.
- FCO-9/617. *Extreme Left in Turkey* (by Roger Allen to Michael Stewart), 18.05.1968.
- FCO-9/617. *Turkey Moves to Democracy* (by Eric Downton in Daily Telegraph, 07.06.1968)
- FCO-9/617. *Turkey Stays with its Conservative Party* (by David Tonge in The Scotsman), 17.06.1968.
- FCO-9/643. *7th Biennial Congress of Türk-İş* (by J. C. Edmonds to J. M. O. Snodgrass), 30.04.1968.
- FCO-9/643. *British Donation to the Turkish Press Workers' Union* (by B. J. Everett to G. Foggon), 30.10.1967
- FCO-9/64. *Dear Mr. Drace-Francis* (by... to C. B. S. Drace-Francis), 27.10.1967
- FCO-9/643. *Industrial Unrest in Zonguldak* (by D. B. C. Logan to I. Boag), 12.02.1968.
- FCO-9/643. *Labour Attache's Report for 1967 on Pakistan, Iran and Turkey, Turkey Labour Affairs* (by Stanley Cottingham to D. B. C. Logan), 04.03.1968.
- FCO-9/643. *Labour Attache's Tour of Turkey 10-29 June 1968* (by J. C. Edmonds to J. M. O. Snodgrass), 09.08.1968.

- FCO-9/643. *Mr. B. J. Everett* (by G. Foggon to B. J. Everett), 20.11.1967.
- FCO-9/643. *Note on Labour Affairs in Turkey*, Labour Affairs in Turkey içinde (by A. E. Davidson to Mr. Beith), 30.01.1968
- FCO-9/643. *Strike at American Installations in Turkey* (by D. B. C. Logan to B. J. Everett) 07.10.1967.
- FCO-9/643. *The Use of British Trade Union Funds to Aid a Turkish Strike* (by R. S. Gorham to Mr. Foggon), 26.10.1967.
- FCO-9/643. *Turkey: Labour Affairs* (by J. C. Edmonds to I. T. M. Lucas), 23.11.1967
- Güzel Ş (1996). *Türkiye’de İşçi Hareketi 1908-1984*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Işıklı A (2005). *Sendikacılık ve Siyaset*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Işıklı A (2003). *Gerçek Örgütlenme Sendikacılık*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kapani M (1993). *Kamu Hürriyetleri*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Koç Y (2009). *Emperyalizm ve Türkiye Sendikacılığına Etkileri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Koç Y (2019). DİSK Kurucularının ABD Merakı. *Aydınlık* (11 Haziran). <https://www.aydinlik.com.tr/disk-kurucularinin-abd-meraki-yildirim-koc-kose-yazilari-haziran-2019>, Son Erişim Tarihi: 06/06/2020.
- Koçak H (2008). 50’lileri İşçi Sınıfı Oluşumunun Kritik Bir Uğrağı Olarak Yeniden Okumak, *Çalışma ve Toplum*, 2008, 18, 69-85.
- Koçak H (2014). *Camın İşçileri Paşabahçe İşçilerinin Sınıf Olma Öyküsü*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özbudun E (2012). *Anayasa Hukuku*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2692 Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1658.
- Öztürk S (2001). *İşçi Sınıfı Sendikalar ve 15-16 Haziran*. İstanbul: Sorun Yayınları.
- Sosyal Adalet* (16/04/1963). Sendikacılarımız Gerçeklere Dönmeli. https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/sosyal_adalet/Sosyal%20Adalet%20Dergisi%2005.%20Say%C4%B1.pdf, Son Erişim Tarihi 06/06/2020.
- Sosyal Adalet* (Temmuz, 1965). Sendikacı Şaban Yıldız Amerika’ya Gitmeyi Reddedti. https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/sosyal_adalet/SA_16.pdf , Son Erişim Tarihi 06/06/2020.
- Soysal M (2015). Barış Gönüllüleri ve Türkiye’deki Faaliyetleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 56, 113-146.

Şafak C (2018). DİSK: Devrimci Sendikacılıktan Sınıf ve Kitle Sendikacılığına (1967-1980). *Çalışma ve Toplum*, 57, 665-714.

Tanör B (1998). *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Taştan O (2019). Türkiye Maden-İş'in 1960'lı Yıllarda UAW ile İlişkileri: Sendikal Emperyalizm mi? Uluslararası Dayanışma mı?, *XVI. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*, 26-28 Kasım 2019. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Urhan B (2005). *Türkiye'de Sendikal Örgütlenmede Yaşanan Güven ve Dayanışma Sorunları*, *Çalışma ve Toplum*, 4, 57-87.